

XVI. YÜZYILDA AYAŞ KAZASI VAKIFLARI

DENİZ KARAMAN

Osmanlı devletinde genel olarak mâlî kaynaklar avâriz, cizye ve mukataalar ile havâss-ı hümâyûn olarak adlandırılan pâdişah hâsalarının oluşturduğu iç ve dış hazîne; eyâletler mâliyesi olarak tanımlanan tımar sistemi ve büyük ölçüde eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi hizmetlerin finansmanını sağlayan vakıflar olarak kategorize edilebilir. İmâret, câmi, zâviye, medrese, çarşı gibi çeşitli hayrî, içtimâî ve iktisâdî unsurların vakif eserler olarak vücut bulduğu ve varlıklarını sürdürebilmeleri için emlâk, akar veya nakit para tahsis edildiği (vakfedildiği) bilinen bir keyfiyettir. Tarihi vakıflarla ilgili çalışmalar arttıkça bir yandan içtimâî ve iktisadi amaçlı müesseseler gün yüzüne çıkacak diğer yandan bu amaç için ayrılan fakat devlet bütçesi dışında kalan kaynakların kabaca da olsa miktarı belirlenebilecektir. Böylelikle toplumun varlıklı kesiminden yoksul kesimine yönelik kaynak transferi ve sosyal ihtiyaçlar için yapılan harcamalar, diğer bir ifade ile toplumun sosyal adalet mekanizmaları daha sağlıklı olarak değerlendirilebilecektir. Osmanlı coğrafyasının genişliği dikkate alındığında, genel bir sonuca varmanın uzun yıllara mâlolacağı açıktır. Bu mülâhazalarla XVI. yüzyılda Ankara sancağına bağlı Ayaş kazasındaki vakıflar inceleme konusu olarak seçilmiştir. Böylece Ayaş'ın tımar sistemine dahil olmayan köy ve mezraları ile muhtelif miktarlardaki nakdin kimler tarafından hangi amaçla vakfolunduğu tesbit edilirken aynı zamanda XVI. yüzyıldan bu yana Ayaş köylerinin adları ve bunlarda meydana gelen değişmeler ile zamanla ortaya çıkan yeni yerleşim birimleri de tesbit edilebilecektir¹. Bilindiği gibi bu tür çalışmaların temel kaynağı tahrir defterleridir. Burada da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-u Kadime Arşivi'nde bulunan 558 numaralı Evkaf Defteri aslî kaynağı oluştururken; yerleşim yerlerinin belirlenmesi ve bazı karşılaştırmalar için Kuyûd-u Kadime Arşivi 74 numaralı mufassal ve 214 numaralı icmâl defterleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden 117 numaralı mufassal, 162 numaralı icmâl ve Kepeci tasnifinden 206 numaralı avâriz defterleri ile 1167 (1753-1754) tarihli Ayaş şerîye siciline müracaat edilmiştir.

¹ Ayaş kazası tımar kesimi için bkz. Deniz Karaman "XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası - İktisâdî Tahlil Denemesi", *Belleten*, LXVI/246 (2002), s.421-501.

Ankara sancağına ait tahrîr defterlerinden günümüze intikâl edenlerin ilki hicrî 867 (1462-1463) tarihli tahrîr defteridir. Muzaffer Arıkan, defterde tarih belirtilmemiş olmakla beraber, Yabanovası'na dair kayıtlarda hicrî 867 recebinde (1463 mart) Turasan Bey evkafı hakkında pâdişâhın gönderdiği bir hüküm bulunduğunu bildirmekte, böylece tahrîrin bu tarihten önce, muhtemelen 1460'dan sonra başlayıp 1463'te hâlen sürdüğünü ifade etmektedir². Turan, I. Murad döneminde (1363-1389) Timurtaş Paşa tarafından düzenlenen defterin, muhtemelen Ankara'nın ilk tahrîrine ait olduğunu belirtmektedir³. Söz konusu defter bu güne intikal etmemiştir. Böylece Ankara'ya ait tahrîrlerle ilgili derli toplu ilk bilgi kaynağı 1460'lı yıllara dayanmakta ancak defter noksan olduğu için, maalesef Ayaş için bu kadar gerilere gidilememektedir. Ancak ilerde görüleceği gibi, vakıf kayıtlarında I. Bayezid nişânıyla tasarruf edilen topraklardan bahsedilmekte ve dolayısıyla Ayaş'ın köklü bir maziye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Arıkan mezkûr inceleme-sinde on idârî birim tesbit etmiştir. Bu idârî birimler ve bağlı köy sayıları şöyledir⁴: Bacı, 32 köy; Çubuk, 73 köy; Kasaba, 79 köy, Karacabey, 3 köy; Mürtedova, 67 köy; Binâriili, 105 köy; Yabanovası, 81 köy, Şurva, 36 köy, Mudrıb, 36 köy; Uruş, 15 köy olmak üzere toplam 522 köy bulunmaktadır. Söz konusu köylerin isimleri, bağlı oldukları idârî birimlerle birlikte değil, ekte alfabetik sıra ile verilmiş olup her birinin yanında bağlı olduğu birim de yer almaktadır. Böylece idârî birimlerde adına rastlayamadığımız Ayaş'ı, fihristte üç köyle irtibatlı olarak görüyoruz ki bunlar Oltan, Yarımcaavşar ve Onaç köyleridir. Sonraki yıllara ait kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre Onaç olarak zikredilen yer muhtemelen Otac olmalıdır.

XVI. yüzyılda Ayaş'a bağlı yerleşim yerlerini, timar kesimine ait olmak üzere ilk olarak 1523 tarihli 117 numaralı mufassal defterde görüyoruz. Vakıf ve timar kesimini, dolayısıyla Ayaş'ı bütün olarak görmek de 1530 tarihli 438 numaralı muhasebe-icmâl defteri ile mümkün olmaktadır. Daha sonra 1571-72'de TD. 74 ile timar ve TD. 558 ile vakıf kesimini yeniden görüyoruz.

² Muzaffer Arıkan, *H.867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri Açıklamalarla Metin Tesbiti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1958, s. 5-6.

³ Ahmet Nezih Turan, *Yabanabad Tarihini Ararken*, Ankara 1999, s.43. Turan 1463 kayıtlarında Yabanovası olarak geçen kazanın 1523'ten sonra Yabanabad olarak anılmasını yerinde olarak "adeta tamamen imar edildiğinin ilân edilmesi" olarak yorumlamaktadır a.g.e., s. 42.

⁴ Arıkan, a.g.e., s. 24.

Arıkan zaman içinde Mudrıb ve Uruş'a tabi köylerin Ayaş, Mürtedova ve Yabanovası arasında taksim edilerek bu iki idârî birimin ortadan kalktığını bildirmektedir⁵. Sonraki kayıtlardan anlaşıldığına göre Uruş bütün bağlantularıyla Ayaş'a intikâl etmiştir, ancak Uruş'a bağlı 15 birim olduğu ifâde edilmekle birlikte fihristte 7 tanesini görmek mümkün olmuştur. Mudrıb'dan Ayaş'a intikâl edenler de Cimderdivânı, Eldelik, Kayı Kayabaşı olarak tahmin edilebilir. Buradan da anlaşılacağı üzere idârî taksimattaki değişme ile hangi yerleşim yerinin hangi idârî birimden diğerine intikâl ettiğini çok da sağlıklı olarak tesbit etmek mümkün görünmüyor zira, bir çok idârî birimde, diğer birimlerde de bulunan köy adlarına rastlamak mümkündür. Mesela Yalak adı Binâriili, Uruş ve Şurva'nın her üçünde de bulunmaktadır. Ayaş'taki Yalak'ın Uruş'a bağlı Yalak olduğu kuvvetle muhtemeldir. Keza Kınık adı Ayaş civarında hem Yabanovası hem de Uruş'ta görülmektedir; binânenaleyh Ayaş'taki Kınık'ın yine Uruş'la birlikte intikâl ettiği düşünülebilir. Bazı yerler için ise tahminde dahi bulunmanın güç olduğunu belirtelim. Arıkan ve Turan'ın çalışmalarından anlaşıldığına göre, idârî taksimattaki geçişler yalnız Mudrıb ve Uruş'un lağıyla sınırlı kalmayıp diğer kaza-nâhiyeler arsında da cereyan etmiştir. Zira Arıkan'ın 1467'ye istinâden Yabanovasına bağlı olarak gösterdiği bazı köyler Turan'ın 1523 tarihli (TD.117) Yabanabad için yaptığı listede görülmemekte, aynı yıl için Ayaş'a ait kayıtlarda bulunmaktadır. Bu köyler sırasıyla Başbereket, Bayram, Yellükızık, Boyalu, Çağa, Dastarlu, İlica, İlhan, Karaviran, Musa, Salih, Teske olarak sayılabilir. Keza 1463'te Şurva'da görülen Yoğunpelit 1523'te Ayaş'tadır. Ancak burada, yukarıda değinilen bir hususu tekrar vurgulamak gerekiyor. Yukarıda Yalak ve Kınık örneklerinde görüldüğü gibi bazen bir isim, birkaç kaza-nâhiyede görülebilmektedir. 1463 tarihli defterde Ayaş'a dair ancak ipuçları görülmekte, o dönemin yerleşim birimleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır böylece aynı adlar hem Ayaş hem de Yabanovası'nda bulunabilir; Ayaş'takiler devam ederken Yabanovası'ndakiler tedricen ortadan kalkmış veya Yabanabad'da da görülen Eldelik/Sarıkavak örneğindeki gibi değişime uğramış olabilir; dolayısıyla Yabanovası'ndan Ayaş'a intikâl eden köyler tamamen tahmine dayanmaktadır. Diğer taraftan Arıkan'ın 1463 tahririne dayanan çalışmasında Güdül ve Kesanos adları yer almakla beraber herhangi bir idârî birimle irtibatlandırılmamış, yalnız pâdişâh hassı olduğu belirtilmiştir. Sonraki tahrirlerde ise

⁵ Arıkan, a.g.e., s.15.

Ayaş'ta pâdişâh hassı görülmemekte, fakat ileride görüleceği üzere II. Bayezid'in Amasya'daki imâretine ait vakfa dâhil bulunmaktadır.

1523 tahrîrlerine dayanan 1530 tarih ve 438 numaralı muhasebe-icmâl defteri ve hicrî 979/ 1571-72 tahrîrlerine dayanan 558 numaralı evkaf kayıtlarından Ayaş'ta 7 mahalle olduğu anlaşılmaktadır. TD. 558'deki sıraya göre bunlar:

1- Mahalle-i İmam Ferah⁶: TD. 438'de 1 imam, 1 müezzin, 1 muhassıl dâhil olmak üzere toplam 59 nefer kayıtlıdır. 1571-72'de kayıtlı nüfusu ifâde eden nefer sayısının 138 olduğu görülmektedir. Bunlardan biri müezzin, biri muhassıldır.

2- Mahalle-i Ömeroğlu: TD.438'de biri imam, toplam 65 olan kayıtlı nüfus; 1571-72'de 126'ya yükselmiştir, bunlardan biri imam, biri müezzin ve ikisi muhassıldır.

3- Mahalle-i Mescid-i İmam Yusuf: TD.438'de kayıtlı 42 kişi içinde bir imam, bir müezzin, iki muhassıl, üç seyyid ve bir ehl-i berât bulunmaktadır. 1571-72'ye gelindiğinde kayıtlı nüfusun 74'e yükseldiği görülmektedir. Bunlardan biri imam, biri duacı, biri câbi, biri muhassıldır. Aynı kayıttan mahallede iki zaim, iki zaim zade ve iki timar erinin ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

4- Mahalle-i Câmî: TD.438'de 103 kayıtlı nüfustan biri imam, biri hatip, biri müezzin ve biri de muhassıldır. 1571-72'de ise kayıtlı nüfus 210'a yükselmiştir. Bunlardan biri imam, biri müezzin, biri duacı, biri de kayyımdır.

5- Mahalle-i Ali Dede: TD.438'de kayıtlı 65 nüfus içinde bir imam, bir müezzin ve bir muhassıl bulunmaktadır. 1571-72'de kayıtlı nüfus 168'e yükselmiştir. Buradan anlaşıldığına göre Ayaş kadısı ve şehir kethüdası bu mahallede ikamet etmektedir. Ayrıca bir sipâhî, bir merd-i timar, iki muhassıl, iki imam, bir müezzin ve bir müderris de mahalle sakinlerine dâhildir.

6- Mahalle-i cedid Yemen Dede: TD.438 ve TD. 558'de Bütün mahalleler içinde cedid olarak bahsedilen tek mahalle budur, 1463 tahrîrinden sonra teşekkül ettiği düşünülebilir. 438'e göre kayıtlı 44 kişiden biri imam, biri müezzin ve ikisi seyyiddir.1571-72'de kayıtlı nüfus 62'ye yükselmiştir. Mahalle

⁶ Tahrîr defterinde bu isim İmam Karaca olarak okumaya da müsaittir, nitekim TD. 438 neşrinde de böyle okunmuştur, bkz. *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Ankara 1993, s. 72 ve 395.

sakinlerinden biri imam, biri hatip ve aynı zamanda duacı, biri de muhassıldır.

7- Mahalle-i Şeyh Muhyiddin: TD.438 de biri imam, biri muhassıl toplam kayıtlı nüfus 24 iken 1571-72'de 73'e yükseldiği görülmektedir. Bunlardan ikisi imam olup, biri için imam-ı câmi kaydı düşülmüştür.

1107 (1695-1696) tarihli avarız defterinde mahalle sayısının sekize yükseldiğini ve bazılarının adının değiştiğini görüyoruz. Buna göre Câmi-i Atik, Ferah Fakih, Şeyh Muhyiddin, Ömeroğlu, Elhac Yusuf mahalleleri yukarıdakilerle aynı veya takip edilebilir bir değişikliğe uğramışlardır. Fakat bu defterde artık Ali Dede ve Yemen Dede mahallelerini göremediğimiz gibi yeni teşekkül eden mahallenin de hangisi olduğunu pek kestiremiyoruz. Böylece adları değişen iki ve yeni teşekkül eden bir mahallenin adları Elhac Memi, ElhacVeli ve Derviş İmam mahalleleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁷.

Ayaş merkezinde kayıtlı 851 kişinin 38'i askerî sınıf mensûbudur. Bunlar kadı, kethüda, zaim, sipâhî, imam, müezzin, hatip gibi kişilerdir. 558 numaralı defter yazılırken Mehmed veled-i Hacı Ali'nin kadı olduğunu görüyoruz, kadı nim çift ve 5 akça resimli bir yer tasarruf etmektedir. Şehir kethüdası Hızır Balı veled-i Mürsel; müderris ise Ahmed Fakih veled-i Hasan Fakih'dir. Askerî sınıf çoğunlukla İmam Yusuf ve Ali Dede mahallelerinde ikamet etmektedirler, bu günkü zihniyetle bakıldığında buraların mutenâ semtler olduğu düşünülebilirse de, Ortaylı'nın belirttiği üzere mahalleler, sınıf ya da statü farklılığına göre teşekkül etmiyordu⁸. Şehirde bir de cerrah olduğu görülmektedir⁹. Pir, âmâ, kötürüm ve sair dışında 740 hane, 35 mücerred kayıtlıdır. Şehirli nüfus 6 adet tam, bir adet iki çift büyüklüğünde, 48 de nim çift tasarruf etmektedirler. Sultan II. Bayezid'in Amasya'daki imâretine vakfettiği Ayaş merkezinden toplam 29295 akça gelir sağlanmaktadır. Arpa, buğday, burçak, nohut, pamuk ekilmekte; bağ, bahçe, bostan yetiştirilmekte, arıcılık

⁷ 1460'lı yıllarda inşâ olduğu tahmin edilen Bünyamin Camii, Derviş İmam mahallesindedir. 968/1560'da Hacı Veli tarafından yaptırılan Killik camii, Hacı Veli mahallesinde bulunmaktadır, (Maide Selya Özdemir, *Ayaş'ta Türk Mimarisinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s.31.) ; XVI-XVII. Yüzyıla tarihlendirilen Aktaş mescidi (bkz. Sadi Bayram-Yener Lütfi Mert, *İl İl Vakıflar Serisi Ankara*, Ankara 1998, s.61.) ise Hacı Memi mahallesindedir. Son ikisinden fizikî konum itibarıyla ilki daha dışta bulunduğu için, yeni mahalle olarak tahmin edilebilir mi?

⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000, s.21.

⁹ bkz.TD.558, v.120b

ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre 7 değirmen ve 100 akça gelir getiren sazlık bulunmaktadır.

Kazalardaki köylerden herhangi bir vakfa ait olanların, timar sistemiyle ilgisi bulunmadığı bilinmektedir, dolayısıyla sipâhîlere gelir kaynağı olarak dağıtımı söz konusu değildir. Diğer taraftan icmâllere baktığımızda Ayaş'taki köylerin tamamının Ayaş sipâhîlerine ait olmadığını görüyoruz. Bir kaide olarak "timar vahdetini teşkil eden karyeler hangi nâhiyede iseler, sipâhî de o nâhiyenin sipâhîsi" olmaktadır¹⁰. Böylece gelirleri Ayaş'ta bulunan sipâhîlere tahsis edilen köyleri Başbereket, İlhan, Çukurviran, Oltan, Arklar, Yoğunpelid, Yeniceincepelid, Çağa, Karkın, Aşağiderelü, Karacaviran, Oğuzçayırı, Uluçanlı, Musa, Yüregir, Kirec, Yalak, Kabaca, Karaviran-ı ayaşın, Boyaluafşar, Kınık, Ortabereket, Kalta, Ilıca, Cimderdîvânı, Salih, Dedezâviyesi olarak sıralamak mümkündür. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu köylerin bir çoğunun hasıllarından sipâhîlere tevcih edilen gelirlerden sonra kalanlar, başka sipâhîlere hisse olarak dağıtılmaktadır¹¹.

VI. Yüzyılda Ayaş'ın Vakıf ve Timar Köyleri

1523 Timar	1571-72 Timar	1523 Vakıf	1571-72 Vakıf
Akdepe	Ak Depe	Balçıcak	Balçıcak
Alpagud	Alpagud	Başayaş	Başayaş
Arklar	Arklar	Çakmacuk	Çakmacuk
Aşağaderelü	Aşağaderelü	Dastarlu	Dastarlu
Başbereket	Başbereket	Demürcü	Demürcü
Bayram	Bayram	Güdül maa Sapanlu, Hacılar, Kamanlar, Körpeviran	Güdül maa Sapanlu, Hacılar, Kamanlar, Körpeviran
Boyaluafşar	Boyaluafşar	İldelik	İldelik
Boyalubüzürk, Küçük, Ortaboyalu,	Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortaboyalu	Kabil	Kabil
Cimder Dîvânı ve Tonuz pınarı	Cimderdîvânı ve Tonuzpınarı	Karacakaya	Karacakaya
Çağa	Çağa maa mezraa-i Kuruviran	Keçiler	Keçiler

¹⁰ Arıkan, s.12.

¹¹ bkz. TD.162 ve TD.214.

Çukurviran	Çukurviran	Kesenos	Kesenos
Çukurviran	Çukurviran	Yeregömü	Yeregömü
Dede Zâviyesi	Dedezâviyesi		
Dörtturluk	Dörtuluk		
Dündarşeyhoğlu	-		
İlica	İlica		
İlhan	İlhan		
Kabaca	Kabaca		
Kalta	Kalta		
Karacaviran ve Kaya- başı	Karacaviran ve Kayabaşı		
Kara Viran-ı Ağbaşı	Karaviran-ı Ağbaşı		
Karaviran-ı çatalcık	Karaviran-ı Çatalcık		
Karkın	Karkın		
Kayı (Yusufşeyh)	Kayı		
Keçilü	Keçilü		
Kınık	Kınık		
Kızık	Kızık		
Kirec	Kirec		
Musa	Musa		
Oğuzçayırı	Oğuzçayırı		
Oltan	Oltan		
Ortabereket	Ortabereket		
Otac	Otac		
Özler	Özler		
Salih	Salih		
Saray (Yukaruderelü)	Saray		
Teske	Teske		
Uluçanlı	Uluçanlı		
Uruş	Uruş		
Yalak	Yalak		
Yarımcaavşar	Yarımcaavşar		
Yellikızık	Yellikızık		
Yeniceincepelid	Yeniceincepelid		
Yoğunpelid	Yoğunpelid		
Yüregir	Yüregir		
Zâviyebereket	Zâviyebereket		

Bu köylerden vakıf kesimine dâhil olanlar hakkında hicrî 979 (1571-1572) tarih ve 558 numaralı evkaf tahrîr defterinden elde edilen bilgileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Balçıçak: Sultan Bayezid vakfı olup 26 raiyyet kayıtlıdır. Üç zemin tasarruf edilmektedir. Buğday, arpa, burçak, pamuk, soğan, bağ, bostan, arı ve koyun yetiştirilmektedir.

Baş Ayaş: Üçü yörük, 149 reâyadan ikisi kategorize edilmemiştir. Üç zemin tasarruf edilmektedir. Buğday, arpa, burçak, nohut, mercimek, bağ, bostan, arı, koyun yetiştirilmekte, Kayalu adlı bir mezrası bulunmaktadır.

Çakmacuk: Sultan Bayezid vakfıdır. İki haymana, ikisi yörük, biri mutak toplam 101 raiyyet kayıtlıdır. Bir zemin tasarruf edilmektedir. Buğday, arpa, burçak, nohut, mercimek, bağ, bahçe, bostan yanısıra arıcılık yapmakta ve koyun yetiştirilmektedir.

Dastarlı: Bursa'da Umur Bey câmii mescidi vakfıdır. Bir muhassıl ve 151 reâyaya kayıtlıdır. Buğday, arpa, burçak, nohut, pamuk, soğan, bostan ekilmekte; bağcılık yapılmakta, armut yetiştirilmektedir. Arıcılık ve koyunculuk yapılmaktadır. Biri haraçlı, üç değirmen vardır

Demürci: Sultan Bayezid vakfıdır. Bir imam ve biri yörük 64 reâyaya kayıtlıdır. İki zemin tasarruf edilmektedir. Buğday, arpa, burçak, nohut, mercimek, bağ, bostan yetiştirilmekte; arıcılık ve koyunculuk yapılmaktadır.

Güdül, Sapanlı, Körpeviran, Hacılar, Kamanlar: Birlikte yazılan bu beş köye ait kayıtlarda önce bir kısım reâyaya sıralandıktan sonra, "zimmiyan der karye-i mezkûr" başlığı ile zimmiler yazılmış ve tekrar "müslümanan-ı karye-i mezkûr" başlığı ile yeniden müslüman reâyalar gösterilmiştir. Hangi kaydın hangi köye ait olduğu anlaşılammaktadır. İlk kayıтта bir hatip, 154 reâyaya kayıtlıdır. Bunlardan ikisi nim çift tasarruf eden yedi kişiden dördünün üstündeki şerhte eski deftere göre "memhûr-ı askerî"leri olduğu belirtilmektedir¹². İkinci kayıтта yer alan 11 zimmiden altısı çift veya nim olarak işaretli olup diğerleri kategorisizdir. Üçüncü kayıтта 127 müslüman reâyaya bulunmaktadır. Bu kısımda 20 de zemin kayıtlıdır. Köylerde hariçten zirâat edenler bulunmaktadır. Başlıca ürünler buğday, arpa, burçak, pamuk, bostan ve bağdır.

¹² "Yeniçerilerle kale muhafazasına memur olanlara tahsis olunan ulûfeyi göstermek üzere verilen vesika" olarak tanımlanan memhûr için bkz. Fert Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1993 Ankara.

Arıcılık ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Bir pazar ve bir harap değirmen bulunmaktadır. Hicrî 867 (1462-1463) tarihli defterde 41 çift, 8 nim, 1 ortak, 30 bennak ve 11 kefere-i Güdül kayıtlı olup bunların da ikisi dışındaki-lerin türk-islam adı taşıdığı belirtilmektedir¹³. Bu dönemde Güdül, pâdişâh hassıdır. Bilâhere Sultan II. Bayezid Amasya'daki imaretine vakfetmiştir.

İldelik: Ankara'daki Karaca Bey imâreti vakfıdır. 40 kişi kayıtlıdır, dördü için kategori belirtilmemiştir. 3 zemin tasarruf edilmektedir. Buğday, arpa, bostan, pamuk, soğan üretilmekte, bağcılık yapılmakta; arı ve koyun yetiştirilmektedir. Bir değirmen vardır.

Kabil: Sultan Bayezid vakfıdır. Bir muhassıl, 16 reâya dışında 9 kişi bir kategori belirtilmeden kaydedilmiştir. Buğday, arpa, burçak, bağ, bostan başlıca ürünler olup arı ve koyun yetiştirilmektedir.

Keçiler: Sultan Bayezid vakfı olup, bir muhassıl ve bir zâviyedâr dışında ikisi yörük 32 raiyyet kayıtlıdır. Buğday, arpa, burçak, pamuk, bağ, bostan yanısıra arı ve koyun yetiştirilmektedir.

Karacakaya: Sultan Bayezid vakfıdır. Bir imam (aynı zamanda hatib), bir müezzin dışında kayıtlı 328 raiyyetin dördü mutak, dördü yörüktür. Dokuz kişinin babalarının "ümar yediği" belirtilmekte, çift veya nim gibi kategori belirtilmemekle beraber sipâhîzade veya benzer bir kayıt da bulunmamaktadır. Buğday, arpa, burçak, nohut, mercimek, bostan, pamuk yanı sıra bağcılığın önemli olduğu anlaşılmaktadır. Arıcılık ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır.

Kesanos: Sultan Bayezid vakfıdır. 61 müslüman reâya olup 7 zemin tasarruf edilmektedir. 144 zimmiden 63'ünde çift, nim, mücerred işareti bulunurken diğerlerinin yalnız adları yazılıdır. Bir zemin tasarruf edilmektedir. Buğday, arpa, burçak, bostan, pamuk yetiştirilmekte; iki değirmen bulunmaktadır. Hicrî 867'de (1462-1463) Kesenos da pâdişâh hassıdır. Arıkan, reâyanın tamamen türk-islam adı taşımakla beraber, 1600 akçalık cizye kayıtlı olduğunu bildirmektedir¹⁴.

Yeregözü: Sultan Bayezid vakfı olup üç mahallesi ve bir pazarı bulunmaktadır. Buğday, arpa, burçak, pamuk, bağ, bostan başlıca ürünler olup

¹³ Arıkan, s. 21.

¹⁴ Arıkan, gös.yer

arıcılık, koyunculuk, balıkçılık yapılmaktadır. Karakoyunlu cemâatinin otağı bulunmaktadır. Köyde 6 bab değirmen bulunmaktadır.

Mahalle-i cedid Mescid-i Bekir : Bir muhassıl dışında biri mutak 172 raiyyet kayıtlıdır. 6 zemin tasarruf edilmektedir.

Mahalle-i Mescid-i Kazancı: İki muhassıl dışında altısı mutak 252 raiyyet kayıtlıdır. 7 zemin tasarruf edilmektedir.

Mahalle-i Câmî: Bir imam ve bir müezzîn dışında 151 raiyyet kayıtlıdır. 3 zemin tasarruf edilmektedir.

Vakıf ve timar kesimi köylerine bir bütün olarak bakıldığında 1571-72'de (TD.74) Dünderşeyhoğlu'nun mezra hâline geldiği, Dötturluk'un imlasının değişerek Dörtuluk olduğu görülmektedir. Hicrî 1107 (1695-1696) tarihli avarız kayıtlarında buradan, artık Uruş ile birlikte, bir mevki adı gibi bahsedilmektedir. Ayrıca 1107'de (1695-1696) Alpagud, Arklar, Dedezâviyesi, Keçilü, Kirec, Musa, Otac, Yalak ve Zâviyebereket adlarına da rastlanmamaktadır. Bunların yerine Bereket-i evsat, bâlâ ve zîr görülmektedir. Keza Uluçanlı da Çanlı-yı bâlâ ve zîr olarak ikiye ayrılmıştır. Tahrirlerde Cimderdîvânî ile birlikte yazılan Donuzpınarı da keza avarız kayıtlarında bulunmamaktadır fakat, Cimder'den başka Cimderkayası gibi okunan yer belki de burasıdır. Artık yalnız Boyalu olarak bahsedilen yerin Boyalu Büzürk, Küçük ve Ortaboyalu olduğu tahmin edilebilir. Demürcü, Temirciköy; Özler, Öz olarak zikredilmektedir. Güdül ile birlikte yazılan Sapanlu, Hacılar ve Kamanlar artık ayrı ayrı kaydedilmektedirler. Daha evvel Güdül ile birlikte yazılan Körpeviran ile beraber 1107'te (1695-1696) Güdül ile birlikte artık Tekye adı da görülmektedir. Tahrirlerde Kayı olarak geçen köyden Kayılar olarak bahsedilmekte ve Keçiler bu köyle birlikte yazılmaktadır. Karacakaya ve Kabil adları ise artık görülmemektedir. Tahrirlerde Çukurviran "an karye" olarak belirtilmediği halde iki defa yazıldığı için, bu isimle iki köy olduğu intibai uyanmaktadır. 1107'de (1695-1696) Çukur ve Çukurören olarak görülen adlar bu intibayı doğrulamaktadır. Ören adlı bir köy Dastarlı ile birlikte yazılmıştır. Hacıbektaşveli¹⁵ ve İrbasan/İzbasan gibi okunan adlar ile Kuşçılar, Melal, Sagir ve Tahtacıörencik adlarına da ilk defa rastlanmaktadır. Bazı köylerin ise, yakınlarındaki başka köylerin mahallesi veya bir mevki adı haline geldiği tesbit edilmiştir. Balçıcak köyü bugün Balçiçek adıyla Oğuzça-

¹⁵ İleride, 12 numaralı zaviye kaydında görüleceği üzere Samit Balı zaviyesi mutasarrıfı Hacı Bektaş'a izafe edilmiş olabilir mi?

yırı/Uğurçayırı'nın bir mahallesidir. Keza Arklar, Arıklar Bağlıolarak Ayaş'ta bir mevki adıdır. 16. yüzyıldan sonra Ayaş ile ilgili kayıtlarda adına rastlanmayan Karkın bugün, Sincan'a bağlı Yenikent Bucağı'ndaki Yenikayı köyünün bir mahallesidir¹⁶. Aşağıdaki tabloda geçmişten bugüne intikal eden Ayaş ve Güdül köyleri yer almaktadır.

Ayaş Köyleri¹⁷

1107 Tarihli Avarız Defteri (1695-1696)	1167Tarihli Şer'iyecili (1753-1754)	1928 Ayaş Köy/ Nahiye	1980 Ayaş ve Güdül Köy/Kaza
Akdepe	Akdepe		
Ayaş-ı karaviran	Karaviran-ı Ayaş	KaraViranAyaş/ Güdül	Akbaş/Güdül
Balçıcak		-	-
Başayaş	Başayaş		Başayaş/Ayaş
Bayramköy	Bayram	Bayram/Merkez	Bayram/Ayaş
Bereket-i bâlâ	Başbereket	Başbereket/Merkez	Başbereket/Ayaş
Bereket-i evsat	Ortabereket	Ortabereket/Merkez	Ortabereket/Ayaş
Berket-i zir		-	-
Boyalı	Boyalı	Boyalı/Merkez	Boyalı/Güdül
Boyalıafşar	Afşar		Afşar/Güdül
Cimder	Cimder	Cimder/Güdül	Kavaközü/Güdül
Cimderkayası?	Cimderkayası?		-
Çağa	Çağa	Çağa/Merkez	Çağa/Güdül
Çakmacık	Çakmacuk	-	-
Çanlı-yı bâlâ	Başçanlı	Çanlı/Merkez	Çanlı/Ayaş
Çanlı-yı zir		-	-
Çukur	Çukur	-	-
Çukurören	Çukurviran	Çukurviran/ Merkez	Çukurören/Güdül
Dastarlı maa ören	Dastarlı	Dastarlı	Yağmurdede/Ayaş

¹⁶ Halil Olgun, *Sincan Kültür Haritası*, Sincan Belediyesi Yayını, Ankara 2002, s.494.

¹⁷ İkinci sütunda yer alan 1167 (1753-1754) tarihine ait köy isimleri, mezkûr tarihli şeriye sicilindeki muhtelif kayıtlardan çıkarılmıştır. Dolayısıyla buna dayanarak, birinci sütunda yer aldığı halde ikinci sütunda bulunmayan köylerin yok olduğu söylenemez.

Dereli	Dereli	Dereli/Güdül	Dereli/Uruş/Bey pazarı
Eldelik	Eldelik	-	-
Güdül maa Tekye ve Körpeviran		Güdül Merkezi/Güdül	Güdül Merkezi/Güdül
Hacıbektaşveli?		-	-
Hacılar	Hacılar	Hacılar/Güdül	Hacılar/Güdül
İlica	İlica	İlica/Merkez	İlica/Ayaş
İlhan	İlhan	İlhan/Merkez	İlhan/Ayaş
İncepelid	İncepelid	İncepelid/Güdül	İncepelid/Uruş/Bey pazarı
İrbasan?	Erbasan	-	-
Kabaca	Kabaca	Kabaca/Güdül	Kabaca/Uruş/Bey pazarı
Kalta	Kalta	Kalta/Güdül	Taşören/Güdül
Kamanlar	Kamanlar	Kamanlar/Güdül	Kamanlar/Güdül
Karacaviran	Karacaviran	Karacaviran/Güdül	Karacaviran/Güdül
Kayabaşı		-	-
Kayılar maa Keçiler	Kayılar maa Keçiler	Kayı/Güdül	Kayı/Güdül
Kesenoç		Keşanoç/Güdül	Yeşilöz/Güdül
Kızık	Kızık	-	-
Kuşçılar	Kuşçılar	Kuşçular/Güdül	-
Melal	Melal	Melal/Merkez	Ulupınar/Ayaş
Oğuzçayırı	Oğuzçayırı	-	Uğurçayırı/Ayaş
Oltan	Oltan	Oltan/Merkez	Oltan/Ayaş
Öz	Öz	Öz/Güdül	Özköy/Güdül
Sagır	Sagır	Sagır/Güdül	Sağırköy/Güdül
Salih	Salih	Salihler/Güdül	Salihler/Güdül
Sapanlı	Sapanlı	Sapanlı/Güdül	Sapanlı/Güdül
Saray	Saray	Saray/Güdül	Sarayköy/Karışar/Bey pazarı

Tahtacıörencik	Tahtacıviran	Tahtacıvirancık/ Güdül	Tahtacıörencik/ Güdül
Temirciköy	Temirci	-	-
Teske	Teske	Teske/Merkez	Gökçebağ/Ayaş
-	Turnalu	-	-
-	Vildan?tekyesi	Tekye/Merkez	Tekkeköy/Ayaş
Uruş maa Dörtutluk		Uruş/Güdül	UruşBucak Mer- kezi/Beypazarı
Üregil	Üregil	Üregil /Güdül	Üregil/Uruş/ Beypazarı
Yarımcaavşar	Yarımcaavşar	-	-
Yelli	Yelli	Yelli/Güdül	Yelli/Güdül
Yeregömü		Yeregömü/Ayaş	Sinanlı/Ayaş
Yoğunpelid	Yoğunpelid	Yoğunpelid/ Güdül	Yoğunpelit/ Beypazarı

Vakıf “menkul veya gayr-i menkul mülk veya emlakın dinî, hayrî veya içtimâî bir gayeye müebbeden tahsis” edilmesi olarak tanımlanmaktadır¹⁸. Vakıf konusu, bazan “ayniyle intifa olunan” yani bizzat vakfedilen şeyin kendisinden faydalanılan imâret, zâviye, medrese, çeşme gibi “müessesatı hayriyye” olmakta; bazan da “ayniyle intifa olunmayan, vakıf konusunun düzenli ve sürekli şekilde işlemlerini sağlayan emlak, akar veya nakit para olmaktadır ki bunlara “asl-ı vakf” denmektedir¹⁹. Bir şeyin vakfedilebilmesi için, mutlaka vâkıfın mülkiyetinde olması gerekir. Bu sebeple vakfiyelerde istisnasız “kendi sahih mülkünden” veya benzer bir ibâre bulunur. Şu halde öncelikle, bu mülkiyetin nasıl elde edildiği konusu üzerinde durulmalıdır.

Osmanlı imparatorluğunda topraklar, hukuki açıdan üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi öşri arazi, fetih sonrası toprakların müslümanlara bırakılmasıdır. Toprak üzerinde mutlak mülkiyet hakkını ifâde etmekte ancak öşrün toprak sahibi tarafından fakirlere dağıtılmasını içermektedir. İkincisi harâci arazi, fetihten sonra bölge toprağının yine bölge halkına bırakılması hâlinde söz konusudur. Harac, toprağın durumuna göre elde edilen ürünün

¹⁸ Bahaeddin Yediylidiz, “Vakıf ” Maddesi , *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, s.154.

¹⁹ Yediylidiz, a.g.e., s. 156.

1/5 veya 1/10'una kadar değişebilen harac-ı mukaseme ve doğrudan toprak üzerinden belirli ve sabit bir miktar olan harac-ı muvazzaf olarak kendi içinde iki kısımdır. Üçüncüsü mirî arazidir. Mülkiyeti tamamen devlete ait olan bu toprakların işletilmesi, ürün üzerinden harac-ı mukaseme olarak öşür, toprak üzerinden harac-ı muvazzaf olarak resim karşılığı reâyaya bırakılmıştır. İmparatorluk dâhilinde Arabistan ve Basra öşri, Suriye ve Irak harâci, Anadolu ve Rumeli'deki topraklar mirî arazi kapsamındadır²⁰. Bu sonuncu kategorideki topraklar üzerinde timar sahipleri yalnız vergi gelirine, reâyaya ise kullanma hakkına sahiptir. Dolayısıyla bunlar satılamaz, hibe veya vakfedilemezdi. Diğer bir ifade ile bu kapsamdaki toprakların vakfedilebilmesi için önce mülk statüsünü alması gerekmekte idi. Yedi yıldız mülkleştirilmenin ihyâ ve temlik olmak üzere iki yoldan yapılabildiğini belirtmektedir²¹. İhyâ, ölü toprakların işlenmesi veya değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu şekilde bağ, bahçe ve bostanlar özel mülkiyet kategorisine girmektedir. Temlik Pâdişâh tarafından belli bir arazinin, belli bir kişiye şahsî mülk olarak verilmesidir. Böylece toprak mülk hâline geldikten sonra vakfedilmesi mümkün oluyordu.

Yedi yıldız vakfiyelerdeki tasvirlerden hareketle, vakfedilen unsurları arazi, binâ, iktisâdi kuruluş ve başta nakit para olmak üzere çeşitli menkuller olarak kategorize etmektedir²². Arazi kategorisinde yer alan bahçe, şehir içi ya da dışında, etrafı çevrili ağaç yetiştirilen yer; bostan, etrafı çevrili, sebze ekili yer; çiftlik, tarım arazisi olarak tanımlanmaktadır. Bunlardan her birinin ölçüleri değişebilmekte, içinde kuyu, havuz, ev, müstemilat vs. bulunabilmektedir. Dolayısıyla hangi vakfın neleri içerdiğini tam olarak bilmek için vakfiyelerini görmek gerekmektedir. Pâdişâh tarafından kendilerine temlik edilen köylerin devlet adamları tarafından bütünüyle vakfedilmesi de söz konusudur. Vakıf konusu olan binâlar²³ mesken olarak kullanılabilirdi gibi resmi veya iktisâdi amaçlarla da kullanılabilmekte idi. İktisâdi nitelikli olanları çeşitli malların üretildiği ve/veya satıldığı dükkânlar, değirmen, han, hamam veya çeşitli imâlâthâneler olarak sıralamak mümkündür. Son olarak

²⁰ Bahaeddin Yedi yıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, XVIII (1984), s.16. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 15-30.

²¹ Yedi yıldız, a.g.m., s.18.

²² a.g.m., s.6.

²³ a.g.m., s.9 vd.

nakit paranın da vakıf konusu olduğu belirtilmelidir. Yedyıldız para vakıflarının daha ziyâde askerî sınıf mensuplarınca, paraya ihtiyacı olanların faydalanması için bilinçli olarak kurulduğunu belirtmektedir²⁴.

Söz konusu menkul veya gayri menkullerin imâretlere, câmi veya mes-cidlere, zâviyelere, medreselere vakfedildiği görülmektedir; diğer bir ifâde ile vakfın amacını bu müesseseler oluşturmakta, menkul ve gayri menkuller bunların hayatiyetini sürdürebilmesi için vakfedilmektedirler.

Vakıf türleri ve Ayaş'taki vakıflara gelince, Türklerin genel olarak câmi, medrese, hastane, aşhane, hânîkah, türbe ve benzerlerinin bir veya birkaçına imâret dedikleri bilinmektedir²⁵. Vakıfların idaresi mütevelliler tarafından gerçekleştirilmekte, şayet vakıf büyük ise kâtip, câbi, muhasip gibi yardımcı-lar bulunmakta ve vakıfların denetimi nâzırlar tarafından yapılmaktadır. Nâ-zır, vakfiyede belirtilmezse bu görev kadı tarafından yerine getirilir. Çoğun-lukla vâkıflar mütevellî olarak kendilerini, ölümlerinden sonra evlâtlarını, neslin tükenmesi hâlinde akraba veya azatlı köle ve nihâyet bölgede ehil olanları şart göstermişlerdir. Mütevellinin başlıca görevi vakıf ve ilgili kuru-luşların bakımı, görevlilerin denetimi ve ücretlerinin ödenmesi, dolayısıyla vakıf kaynaklarının bu işleri yapacak şekilde işletilmesi olarak sayılabilir²⁶. Vakıfların çoğunda mütevellî ve nâzırın da ücret aldığı belirtilmek gerekir. Ayaş'ta imâret bulunmamaktadır ancak, Ayaş merkezi ve ayrıca Ayaş'a bağlı 10 köy, hasılı birlikte yazılan²⁷ köyler ayrı ayrı sayılırsa 14 köy Sultan II. Ba-yezid'in Amasya'daki imâretine²⁸; İldelik köyü Ankara'daki Karaca Bey imâ-retine vakfedilmişlerdir.

²⁴ a.g.m., s.25

²⁵ Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939, s.5. Ergin imâretin cüzlerini şöyle sıralamaktadır: Câmi, medrese, bimarhane, aşevi, tabhane, kervansaray, mektep, hânîkah, türbe, imâlâthâne, arasta, kapalıçarşı, han, su tesisatı, hamam, helâ, kahvehane, bayram ve pazar yeri, muvakkithane age.,s.19. Çoğu imâretler bunların ancak bir kısmını haizdir. Ergin tam teşekküllü imâretlerin hemen hemen yalnız Fatih, Süleymaniye ve Sultan Ahmet olduğunu age. s.54; 1660'lardan sonra tabhaneye gerek kalmadığını, bunun II. Bayezid imâretindeki tabhanenin câmiye eklenmesinden anlaşıldığını belirtmektedir age. s.56

²⁶ Bahaeddin Yedyıldız, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1982),s.177. Genel olarak vakıflarla ilgili görevli ve kavramlar için bkz. Bahaeddin Yedyıldız, "Vakuf İslahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII (1983), s.55-60.

²⁷ Kayıtlardan anlaşıldığına göre birkaç köyün hasılı birlikte yazılıyorsa, bu köyler aynı kişinin tımarı, hassı veya vakfı olmaktadır.

²⁸ 1496 yılında tanzim edilen vakfiyeye göre imâretin vakıfları şöyledir. 1- Geldiklan nâhiyesine bağlı Boğa köyünün malikane ve divânî gelirleri 2- Çorum, İskilip nâhiyesinde bir köyün yine iki baştan geliri 3- Sonisa nâhiyesinde bir köyün malikane geliri 4- Samsun'a bağlı 31

Medreseler Fatih döneminde yirmili (haşiye-i tecrid), otuzlu (miftah), kırklı, hâric, dâhil, sahn-ı seman, ve altmışlı olmak üzere çeşitli mertebelere ayrılmışlardır. Kanuni bu teşkilata dar'ul hadis ve tıp medresesini eklemiştir, bilahere II. Selim ve III. Murad döneminde yetmişli, III. Mehmed döneminde de yevmi yüz elli akçalı medreseler kurulmuştur²⁹. Baltacı Osmanlı medreselerini da'ru' kurra, da'ru' hadis ve tıp medreselerini kapsayan ihtisâs medreseleri ile umumi medreseler olmak üzere iki temel ayrıma tabi tutmakta; köylere varıncaya kadar memleketin her yerinde açılan medreselerin bu ikinciler olduğunu belirtmektedir³⁰. Sıbyan mektebi olarak adlandırılan ilk mekteplerden sonra başlayan medrese eğitimi boyunca bu kademelerin tamamını okumak mümkündü. Genel olarak medreseler kadı, müfti, müderris, imam, hatip ve diğer ilmiye mensuplarının yetiştiği yerlerdi. Burada kırklı, miftah ve haşiye-i tecrid medreselerinin ve dolayısıyla Ayaş medresesinin daha alt kademe olduğunu ve dereceye dâhil olmadığını belirtmek gerekir³¹. Müderrisler daha üst payeli bir medreseye geçmek istediklerinde birden fazla talip olursa imtihana tabi tutulmaktaydılar. Müderris olmak için sahn-ı seman veya Süleymaniye'den eğitim aldıktan sonra mülâzım olarak kaydolunur ve sırası geldiğinde en alt kademe olan yirmili medreseye tayin olunurdu. Talebelere dânişmend veya suhte; müderris yardımcısı olarak nitelenebilecek kişilere de mu'id denir ve dânişmendler arasından seçilirdi. Baltacı, yirmili medreselerde tahsil süresinin hicrî 935'lerde (1528-1529) iki yıl iken 983'de (1575-76) en az bir yıl olduğunu ve ders olarak belagat, kelâm ve fıkıh görüldüğünü; kitap olarak da sırasıyla Mutavel, Haşiye-i Tecrid

köyün iki baştan geliri 5- Canit-i Göl nâhiyesinde 4 köyün iki baştan geliri 6- Ankara'ya bağlı 24 köyün geliri 7- Mudurnu nâhiyesine bağlı 3 köyün geliri 8- Kastamonu'ya bağlı 4 köyün geliri 9- Sinop'a bağlı 16 köyün geliri 10- Bolu Küre'ye bağlı 20 köy ve 1 mezra geliri 11- Kangırı'ya bağlı 4 köy ve 1 mezra geliri 12- Kangırı- Kalecik nâhiyesine bağlı 3 köy geliri 13- Karıpaşarı nâhiyesine bağlı 1 köy geliri, Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.207. TD.558'deki bir kayıttan, 1776 tarihinde "Ayaş ve tevbii"nin mukataa olarak iltizam edildiği anlaşılmaktadır, metnin deşifresi için bkz. Refet Yınanç, "Ayaş Tapu Tahrir Defterleri", *Ayaş ve Bünyamin Ayaş (Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaş Sempozyumu)*, Ankara 1993, s.64-65.

²⁹ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri Teşkilat-Tarih*, İstanbul 1976, s.47-50.

³⁰ a.g.e., s.20 vd.

³¹ Özer Ergenç XVI. Yüzyılda Ankara merkezinde sekiz medrese bulunduğunu, bunlardan Sarı Hatip medresesinin 1599 tarihli fermana nazaran sahn payesinde olduğunu; Yeni medresenin dâhil, Kızılbaş medresesinin hariç medrese olduğunu bildirmektedir, Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 25-26

ve Şerh-i Feraiz okunduğunu belirtmektedir³². Ayaş'ta medrese vakfı olarak tek vakıf görülmektedir. Aşağıdaki tabloda 29 numarada kayıtlı bu vakfın hâric ez defter olduğuna bakılırsa ve defter kaydının hicrî 979'da (1571-1572) yapıldığı dikkate alınır, bu vakfın ve medresenin hicrî 929- 979 (1522-1523/1571-1572) arasında bir tarihte kurulmuş olması gerekir. Vakfedilen unsur nakit para olup, ileride tekrar ele alınacaktır.

İslam şehirlerinde câmi, şehrin merkezidir. Etrafında çarşı- pazarın yer aldığı câmi ile mescid arasındaki fark, Cuma namazının câmide kılınmasıdır³³. Câmi-mescid görevlileri imam, hatip, müezzin, muvakkit ve kayyim olarak sayılabilir. Hutbe okumakla görevli hatip, bir yerde hükümdârın temsilcisi sayıldığı için, bu görevin siyasi bir önemi olduğu belirtilmelidir; büyük câmilerde sayıca fazla olmakla beraber küçük câmilerde çoğunlukla bu görev imam tarafından yapılırdı³⁴. Müezzin cemâatı toplar, imam namazı kaldırır, ezan ulu câmilerde başlardı. Namaz vaktini tayin eden muvakkit her câmide bulunmaz, kayyim ise başta temizlik olmak üzere muhtelif işler yapar. Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, Ayaş'ta biri hâric ez defter olmak üzere câmilere yönelik 20 ve 30 numarada yer alan iki adet para vakfı bulunmaktadır ki bunlar ileride ele alınacaktır. Ayrıca 3, 10, 21, 27 ve 28 numaralarda kayıtlı çiftlik vs. Ayaş'ta bulunan muhtelif câmiilerin görevlileri için vakfedilmiştir. Bunlar mesela 3 numaralı kayıta olduğu gibi "mezra der karye-i Oltan, bir çiftlik yer ve bir pare bağdır" şeklinde kayıtlı olup; bir bağ ve bir çiftlikten müteşekkil bir mezranın tamamı mı vakfedilmiş yoksa bir mezranın yalnız bir çiftlik ve bir parçalık bağ kısmı mı vakfedilmiş, bu konu pek anlaşılama-maktadır. Ayrıca kazada bulunan Dastarlı köyü Umur Bey'in Bursa'daki câmiinin mescidine vakfedilmiştir. Yine 21 numaralı kayıta görüleceği üzere bazı bağ, dükkân ve zeminler Ayaş merkezindeki câmi görevlileri için vakfedilmiştir. Bunların kayıt sıralarına göre 558 numaralı tahrîr defterindeki açıklamaları şöyledir:

3- Oltan köyündeki mezra, bir çiftlik ve bir bağ olup Kasım Fakih'in tasarruf ettiği vakfı, eskiden beri köye imam olanlar tasarruf edermiş. h.867/1463 tarihli deftere (köhne defter) göre o tarihte Mustafa Fakih'in tasarrufundadır. 1523'de (atik defterde) pâdişâh berâtıyla Mustafa Fakih'in oğulları

³² Baltacı, s.37.

³³ Johns Pedersen, "Mescid" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, s.17; Nejat Göyünç, "16.yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1/1 (1967), s.73

³⁴ Mescid Maddesi, *İA*, s. 82.

Bayezid Fakih, ve ... Fakih tasarrufundadır. 1571-72'de (cedid defter) Resul Fakih imam olarak tasarruf etmektedir³⁵.

10- Hamza Fakih oğlu Ali³⁶ Fakih Ayaş mezrasındaki yerini çok eski tarihte imama vakfetmiştir. Elinde Bayezid Han nişâm vardır. 1463'te (köhne defterde), Ali Fakih'ten sonra oğlu Mustafa Fakih'in imam olarak vakfı tasarruf ettiği belirtilmekte, defter yazıldığı esnada ise Yusuf Fakih söz konusu vakfı imamlık ücreti olarak tasarruf etmektedir, elinde pâdişâh berâtı vardır. 1523'te (atik defter) pâdişâh berâtıyla Abbas oğlu Kemal mutasarrıftır³⁷.

21- Bu vakıf TD. 558'de ve aşağıdaki tabloda 20 numaralı kaydın altında yer almaktadır ki o, Mevlânâ Siyami'nin Ayaş merkezindeki bir câmiye yönelik 12 000 akçalık bir para vakfıdır. Bu ise bahsi geçen câminin imam ve hatibinin ücreti için vakfedilmiş bir takım emlâki kapsamaktadır. Maktu'an 10, 15, 5, 8 ve 5'er akçalık toplam 5 bağ; senede 12 akçalık 2 dükkân; senede 40 akçalık harab bir başka dükkân; senelik 50 akçalık câmi bünyesinde bir dükkân ve biri senelik 50 ve diğeri 20 akçalık iki zeminden müteşekkildir. Yekun 3279 akçadır. Söz konusu evkafın öşrünün sahib-i arza ödeneceği belirtilmektedir. Burada bağlar ve zemin kastedilmekte olup bunların, Ayaş'ın tımar kesimine dâhil yerlerde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan belirtilen yekunun, para vakfından sağlanan faizi de içerdiği düşünülmektedir³⁸.

³⁵ Mezra der Karye-i Oltan mezra-i mezbûr Kasım Faki tasarruf ider imiş. Bir çiftlik yerdire bir pare bağıdır. Kadimden mezkûr karyeye imam olan kimesneler tasarruf iderlermiş. El'an imam Mustafa Fakih tasarrufundadır deyû kayd olunmuş der defter-i köhne el halet-i hazihi mezkûr Mustafa Fakih mezbûr karyeye imam olub mezra-i mezbûra vakfiyyet üzere tasarruf ider. Elinde Pâdişahımız berâtı var deyû hâliya imamet mezbûr Mustafa Fahih oğulları Bâyezid Fakih ve ... Fakih elindedir pâdişahımız berâtıyla deyû mukayyed der defter-i atik. Bilfiil imam olan Resul Fakih mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundu hasıl 500, TD.558, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, v.134a.

³⁶ Ayaş'a ait elimizdeki kayıtlar 1523 öncesini aydınlatmaya yetmemektedir. Bu kayıt bizi en azından Yıldırım Bayezid dönemine götürmektedir, Ayaş'taki Ali Dede mahallesi acaba mezkûr Ali Fakih'e izafe edilebilir mi?

³⁷ Mezra-i der karye-i Ayaş, Hamza Fakih oğlu Ali Fakih elinde dutadurduğu yeri kadim'üz-zamandan imama vakfı idegelmişdir. Elinde Bâyezid Han nişâm var. Sonra oğlu Mustafa Fakih karye-i mezbûrede imam olub vakf-ı mezkûru mutasarrıf imiş deyû kayd olmuş der defter-i köhne. El'halet-i hazihi Yusuf Fakih nam kimesne cihet-i imametdir deyû tasarruf ider. Elinde Pâdişahımız mukarrernâmesi vardır deyû defter-i köhnede masturdur. Hâliya imamet-i mezbûra pâdişahımız berâtıyla Abbas oğlu Kemal mutasarrıf deyû mukayyed der defter-i atik. hasıl 600. TD.558, v. 135b.

³⁸ Vakf-ı diğere, mezkûr bera-yı imamet ve hitabet-i câmi'i Ayaş ber mucceb-i defter-i atik Bağ, der yed-i Ahmed maktu' 10
Bağ, der yed-i evlâd-ı hatib maktu' 15

27- Başayaş köyü mezrasındaki yerleri, bağları ve değirmeni vakfiye geçince Ramazan Fakih tasarruf etmekte imiş. Kendisi mütevellî, oğlu Yusuf³⁹ ise imam olup kardeşi Mehmed ile birlikte vakfî tasarruf etmektedir. 1463'te (köhne defterde) ellerinde "merhûm Sultan Mehmed" nişânı bulunduğu kayıtlıdır. Tahrîr defterleri yazıldığı sırada hükümdâr olanlar "pâdişâhımız" olarak zikredildiğine ve köhne defter II. Mehmed döneminde yazıldığına göre burada sözü geçen "merhûm sultan Mehmed", I. Mehmed olmalıdır. Zaten hemen takip eden satırda, mezkûr Yusuf Fakih'in "pâdişâhımız" berâtuyla vakfî tasarruf ettiği bildirilmektedir. Bu sefer sözü edilen "pâdişâhımız" II. Mehmed'dir. 1523'te (atik defterde) pâdişâh berâtuyla Mustafa bin Abdurrahim tasarruf etmektedir; devir, Kanuni devridir⁴⁰.

28- İmam Emin Hacı, Keçiler karyesindeki mezrada bulunan bir çiftlik yeri çok eskiden vakfetmiş. Elinde Bayezid Hüdâvendigâr ve Gazi Hüdâvendigâr berâtları varmış. Beldecianu, Gazi Hüdâvendigâr ibâresinin I. Murad için kullanıldığını belirtmektedir⁴¹, ancak şimdiye kadar defterlerde pâdişâhların adları sıralanırken hükümdârlık zamanlarının gözetildiği anlaşılmaktadır, binâenaleyh "Gazi Hüdâvendigâr" ikinci olarak zikredildiği için II. Murad olduğu düşünülmelidir. Bayezid Hüdâvendigâr ise şüphesiz Yıldırım Bayezid'dir. Daha sonra köhne defter yazılırken imamet görevi yapmak üzere

Bağ der yed-i Hamza veled-i Mehmed maktu' 5

Bağ, der yed-i Cemal Dede maktu' 8

Bağ, der yed-i Mevlânâ Müslihüddin maktu' 5

Dükkân 2 bab, fi sene 12

Dükkân 1, harab, fi sene 40

Zemin-i Beşpınar, fi sene 20

Dükkân der nef-s-i câmi'-i mezkûr, fi sene 50

Zemin kıt'a 6, fi sene 50,

Bu zikr olan evkafın öşri sahib-i arza eda oluna, yekun 3279, *TD.558*, v. 138a.

³⁹ Bu veya yukarıda 10 numarada zikredilen Yusuf, mahalle-i İmam Yusuf'a ad vermiş olabilir mi?

⁴⁰ Mezra-i Başayaş, Ramazan Fakih imam imiş, dutadurduğu yerlerini ve bağlarını ve değirmeni vakfiyyet üzere mutasarrıflar imiş. Ramazan Fakî mütevellî olub oğlu Yusuf Fakih imam olub evkaf-ı mezkûra karındaşı Mehmed ile mutasarrıflardır merhûm Sultan Mehmed nişânıyla deyü kayd olmuş der defter-i köhne. Andan sonra mezkûr Yusuf Fakih Pâdişâhımız berâtu var, imam olub mutasarrıf imiş. Elhalet-i hazîhi mezkûr Yusuf Fakih mütevellî olub karındaşı Mustafa Fakih mutasarrıftır, elinde Pâdişâhımız berâtu var deyü defter-i köhne masturdur hâliya imamet-i mezbûra Pâdişâhımız berâtuyla Mustafa bin Abdurrahim mutasarrıflardır deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 800. *TD.558*, v. 139a.

⁴¹ Niocara Beldecianu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s.17.

Mustafa Fakih tasarruf etmektedir; elinde “sultan Mehmed” ve “pâdişâhımız” berâtı vardır. Köhne defter Fatih Sultan Mehmed zamanında yazıldığı için “pâdişâhımız” O’dur. “Sultan Mehmed” ise Çelebi Mehmed’dir. 1523’te, atik defter yazılırken, fevt olan Ömer Fakih yerine oğlu Mehmed Fakih’e verilmiştir. 1571-72 de bu ve yukarıdaki kayıta yer alan mutasarrıflara ulaşılamadığı için, eski defterdeki kayıtların nakledildiği anlaşılmaktadır⁴².

16. yüzyılda başlıca görevi “âyende ve revendeye hizmet” etmek olan zâviyeler, hem yolcuların barınması ve beslenmesi için bir sığınak ve dolayısıyla yolculukların güvenlik sigortası hem de kendi muhitlerinin fakirleri için bir dayanak teşkil etmektedir. Barkan, yolların ve memleketin emniyeti ile ilgilenen devletin de, çeşitli muafiyetlerle bu hizmetlerin görülmesini sağladığını belirtmekle beraber⁴³ bazı hallerde boş ve tenha yerleri ihyâ edenlerin dahi öşür ve resimlerini ödediklerini söylemektedir; bazan öşür veren bir mülk toprak, zâviye vakfı olduktan sonra da öşür vermeye devam ettiği gibi; sahibinin sefere eşmek mecburiyeti ile elde ettiği toprak da, zâviye vakfı olduktan sonra sefere eşkinci yollamak mecburiyeti devam edebilmektedir⁴⁴. Dervişler kimi zaman değirmen yapıp etrafında bağ bahçe yetiştirmiş ve bunları zâviyelerine vakfetmek için izin almışlardır. Bazen hiçbir evkafı olmayan zâviyeler, buldukları mıntukada boş ve dolayısıyla hâric-ez-defter bir mezrayı tapulayıp öşrünü vermek üzere pâdişâhtan hüküm almakta, zamanla gelişip köy hâline gelince Pâdişâh tarafından bütün hukuk ve rûsûmu ile zâviyeye vakfedilmektedir⁴⁵. Kimi zaman da yol üzerinde bulunmadığı için zâviye olmaya uygun bulunmadığı veya “âyende ve revendeye” hizmette kusuru görüldüğü için zâviyelerin ilga edildiği veya sahibinden alınarak başkasına verildiği görülmektedir⁴⁶. Köylerde ve yol üstündeki zâviyelerde yaşayan dervişler, zâviye evkafına ait topraklarda çalışır; ahiler mesleklerini icra eder, ak-

⁴² Mezra-i der karye-i Keçiler, imam Emin Hacı elinde dutadurduğu bir çiftlik yeri kadimüzzamandan vakf imiş, elinde Bâyezid Hüdâvendigâr ve Gazi Hüdâvendigâr berâtları vardır. Andan sonra imametlik üzere Mustafa Fakih mutasarrıftır elinde Sultan Mehmed ve Pâdişâhımız berâtı vardır deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya Ömer Fakih fevt olub Pâdişâhımız berâtıyla oğlu Mehmed Fakih’e virilmiş tasarruf iderler deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 200. *TD.558*, v. 139a-139b.

⁴³ Ömer Lütü Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler -I- İstıla Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.301.

⁴⁴ a.g.m., s.299.

⁴⁵ a.g.m.,s.298.

⁴⁶ a.g.m., s.299.

şamları bir araya gelirler, ihtiyaçlarını da bu şekilde karşılarıydı. Ocak, vakfiye ve diğer kayıtlardan anlaşıldığına göre, vakıf gelirlerinin bir kısmıyla zâviye bakım ve onarımının, bir kısmıyla derviş ve misafirlerin iâşe ve ibâtesinin sağlandığını kalanın da vakıf hissedarları arasında paylaşıldığını belirtmektedir⁴⁷.

Genel olarak zâviyeler türbe, mescit, derviş ve misafir odaları, hamam, mutfak, anbar, ahır gibi kısımlardan oluşmaktadır⁴⁸. Bunlar zirâi işletme niteliğinde olup her türlü tahıl, sebze, meyve yetiştirilmekte; hayvancılık, deşirmencilik yapılmaktadır. Tahrîr defterlerinde kayıtlı köy zâviyelerinden bugüne pek intikâl eden olmadığı için, onların daha mütevazı olduğu düşünülmelidir.

Meşihat çoğunlukla zâviye kurucularının, kendilerinden sonra da evlâtlarının elinde bulunmaktadır. Zamanla evlâtların da soyundan kimse kalmayınca veya şeyhlerin usulsüzlükleri görülünce devlet tarafından başkaları tayin edilmekte, vakıf da evlâtlık olmaktan çıkmaktadır. Bazı vakıflarda ise daha kuruluş aşamasında şeyhin hakim-ül-vakt olanlar tarafından tayini şart koşulmaktadır. Barkan, yurtluk olarak verilen toprakların ailenin müşterek malı olması sebebiyle, meşihatın da ber vech-i iştirak tasarruf edilebildiğini; bu türlü karışıklıkların önlenmesi için "iştirak merfu" olmanın" ibâresi ile hak sahiplerinden yalnız birine berât verilebildiğini belirtmektedir⁴⁹. Evlâtlık vakıflar suistimallere yol açması sebebiyle eleştirilmekle beraber Barkan, kuruluş ve genişleme döneminde bu usulun adeta zaruri olduğunu ifade etmektedir; zira görev karşılığı, geçici süre için alınan dirliklere sarf edilecek emek ve gayretlerin; bir aileye temlik edilen, dolayısıyla sonraki nesillere intikâl edecek mallara gösterilecek ilgi ile aynı olmayacağını ifade etmektedir⁵⁰. Bu şekilde temlik edilen yerler, bölgenin nüfusunun artmasına, imar edilmesine ve ticaretin gelişmesine yol açıyor, ve nihâyet bu mülklerin bütünlüğünün korunması için evlâtlık vakıf hâline getiriliyordu⁵¹.

⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme), *Vakıflar Dergisi*, XII, s. 264.

⁴⁸ gös.yer

⁴⁹ Barkan, *Kolonizatör*, s.302.

⁵⁰ a.g.m., s.359; benzer bir mülâhaza için bkz. İ.Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyâset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985, s.44.

⁵¹ Barkan, a.g.m., s. 360.

Evlâtlık vakıflarda vakıf geliri âiledeki hissedarlar arasında paylaşılmakta, zamanla aileler kalabalıklaştıkça anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Bazen hissedar sayısı çok artınca hisse usulü tamamen kaldırılarak, yalnız şeyhlerin nâzır olması sağlanmaktadır. Ocak, zâviye şeyhlerini iki kısımda mütâlaa etmektedir. Bir kısmı çeşitli tarikatlara mensup veliler olup öldüklerinde yerlerine halifeleri geçmekte; bir kısmı da yeni fethedilen veya “hâlî” olarak ifâde edilen boş toprakları yakınları ve aşiretleriyle şenlendiren, gelir ve görevleri kendilerinden sonra evlâtları üstlenen gazi derviş veya şeyh olarak tanımlanmaktadır⁵². Küçük yerleşim yerlerindeki zâviye vakıfları şüphesiz yukarıda bahsedilenler kadar büyük ölçekli değildir. Genel olarak gerekli yerler bizzat şeyh tarafından sağlanabildiği (dutadurduğu yeri) gibi hükümdâr, devlet adamı veya zenginler tarafından da bağışlanabilmekteydi. Köylerde veya yollar üstünde kurulan zâviyeler vaktiyle gayrimüslim yerleşim yerlerinin terk edilmiş kilise-manastırlarının zâviyeye dönüştürülerek buraların yeniden imar ve iskânı veya yol yakınlarına yerleşmeye uygun ıssız yerlerin şenlendirilmesi ve müstakbel bir yerleşim yerinin nüvesi olarak gerçekleşmektedir⁵³. Pâdişâhlar değıştikçe her türlü berât, tezkere, vakıfnâme, mülknâmenin yenilenmesi, mukarrenâme alınması gerekmekte, yeni tahrîr yapılmaktadır. Bu şekilde defter kayıtlarına bakıldığında zâviyelerin kim tarafından, nasıl kurulduğu, hangi gelir kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴. Tahrîr defterlerinde her hangi bir kayıta en son defteri ifâde eden defter-i cedidden geriye doğru atik, köhne ve akdem defterlerden bahsedilmektedir. Örnek olarak aşağıdaki tabloda 5 numara ile gösterilen vakfın metni bu şekilde incelendiğinde, dört devirden bahsedildiği görülmektedir, Şöyleki: a- Dastarlı köyünde yarım çiftlik büyüklüğünde bir mezra Ahi Ali ve Ahi Hüsam’ın vakfi olup “merhûm Sultan’dan”nişânları olduğu akdem deftere naklolunmuş b-köhne defter yazılırken Mevlânâ Şeyh isimli biri vakfi tasarruf etmekte ve elinde “Pâdişâhımız” berâtı var c- atik defter yazılırken Mevlânâ Şeyh oğlunun elinde “pâdişâhımız” berâtı var d-şu anda İdris adlı bir kişide “Pâdişâhımız” berâtı olup cedid deftere kayd olundu. Ankara’ya ait defterlerden bu güne intikâl eden en eski tarihlisinin hicrî 867 (1462-1463) tarihli olduğu bilinmektedir. Turan, bu güne intikâl etmemekle beraber tanzim edilen ilk defterin muhtemelen I. Murad döneminde (1363-1389) Timurtaş

⁵² Ocak, s. 263.

⁵³ a.g.m., s. 262.

⁵⁴ Barkan, Kolonizatör, s.305.

Paşa tarafından yapılan tahrîre ait olduğunu belirtmektedir⁵⁵. Beldiceanu hicrî 867 (1462-1463) tarihli defter kayıtlarına dayanarak Orhan Gazi zamanında tevcih edilen bir timarın I. Bayezid tarafından yenilediğini, I. Mehmed'e ait bir timar tevcihinden ve I. Mehmed için "merhûm sultan" ifâdesinin kullanıldığını, aynı katibin II. Murad'ı "merhûm sultan Murad Han" olarak zikrettiğini; Aydın'a ait 1451-1453 ve 1470-1471 tarihli defterlerde I. Bayezid'den "Yıldırım Hüdâvendigâr" olarak bahsedildiğini belirtmektedir⁵⁶. Yine Beldiceanu'dan fetret döneminde Rumeli'de Emir Süleyman ve Musa Çelebi'ye ait timar tevcihleri olduğunu öğreniyoruz⁵⁷. Tekrar hicrî 867 (1462-1463) tarihli Ankara defterine dönersek, Beldiceanu, I. Murad'ın "gazi Hüdâvendigâr" veya yalnız "hüdâvendigâr" olarak; II. Murad'ın ise "merhûm Sultan Murad Han" veya "merhûm Hüdâvendigâr" olarak zikredildiğini belirtmektedir⁵⁸. Şimdi TD. 558'deki kayıtlara bakmadan evvel, Ankara tahrîrlerini tekrar gözden geçirirsek hicrî 979 (1571-1572) tarihli II. Selim (1566-1574) dönemine ait defter "cedid"; hicrî 929 (1522-1523) tarihli Kanuni dönemine (1520-1566) ait defter "atık"; hicrî 867 (1462-1463) tarihli Fatih dönemine ait (1451-1481) defter "köhne" defterdir. Bu durumda yukarıda bahsedilen "akdem" defter muhtemelen, II. Murad dönemine (1421-1451) aittir. Üstelik akdem deftere "nakil" söz konusu olduğuna göre, ondan evvel de başka defter olmalıdır. 558 numaralı Ankara evkaf defterine döndüğümüzde aşağıdaki tabloda 4 numarada yer alan kayıta, köhne defterde mezkûr vakıf için "Bayezid Han mukarrernâmesi" olduğundan; 10 numaralı kayıta "Bayezid Han nişânı" olduğundan; 11 numaralı kayıta vakıf mutasarrıfının elinde "Bayezid Hüdâvendigâr" mektûbu olduğundan bahsedilmektedir. Bu son kayıta, daha sonra mutasarrıfların elinde "merhûm Sultan Murad Han" mektûbu olduğu belirtilmektedir. Burada I. Bayezid ve II. Murad'ın söz konusu olduğu açıktır. 19 numaralı kayıta ise söz konusu evlâtlık vakfı Süleyman Çelebi'nin müselleme tuttuğu görülmektedir. TD. 438'de bu mutasarrıftan imam-ı Emir Süleyman olarak bahsedilmektedir⁵⁹. 22 numaralı kayıta yer alan vakıf için önce "Sultan Mehmed" ve ümera-yı maziyyeden nişân alındığı, vâkîf ölünce "Sultan Bayezid" in oğullarına nişân verdiği şeklindeki ifâdelerde II. Mehmed ve II. Bayezid'e atıf yapıldığı anlaşılmaktadır. 14

⁵⁵Turan, s.43.

⁵⁶ Beldiceanu, s.14-15.

⁵⁷ gös.yer

⁵⁸ a.g.e., s. 17.

⁵⁹ TD.438, s.396.

numaralı kayıta yer alan, köhne defterde “be hükm-i cihan-muta” ile vakfin tasarruf edildiği şeklindeki ifâde Fatih Sultan Mehmed için kullanılmış olmalıdır.

Bazı zâviyeler için tahrîr esnasında kimin tasarrufunda bulunduğu ve hangi gelir kaynaklarına sahip olduğu bilgisine rastlanmamaktadır. Bunun sebebini hicrî 987 (1579-1580) tarihli Kangırı defterinde bulunan “tahrîr-i cedide gelmeyüb temessükleri görülmeyen vakıfların, defter-i cedide heman defter-i atikin tıbkı nakl olundu” ifâdesi açıklamaktadır⁶⁰. Böylece, tahrir esnasında vakıf mutasarrıfları gelip kendilerini yazdırmazsa, eski kaydın olduğu gibi yeni tahrir defterine nakledildiği anlaşılmaktadır. 558 numaralı Ankara evkaf defterinde bu şekilde atik defterden yapılan nakiller aşağıdaki tabloda yer alan 1, 6, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27 ve 28 numaralı vakıflardır. 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 17 ve 25 numaralılar ise yeni mutasarrıflarıyla birlikte cedit deftere (TD.558) kaydolunmuşlardır.

Fatih döneminde bazı zâviyelerin evkafına el konulduğu veya timar kapsamına alındığı bilinmektedir. Ayaş'ta tek mensuh vakıf 24 numaralı kayıta yer almaktadır, vakıf kayıtlarına göre Teske köyündeki mezrada Ali Şeyh'in çiftliği mensuh vakıf olup, beylerbeyi berâtuyla Kâtip İvaz adlı birine verilmiştir. Atik deftere, köhne defterdeki mukarrernâmeleri bulunmadığı şeklindeki kayıt geçirilmiştir⁶¹. Timar kesimindeki köylerden ise Dünderşeyhoğlu için 1523 tahririnde vakf-ı mensuh ibâresi yer almakta, 1571-72 tahririnde ise mezra hâline geldiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Ocak, zâviyelerin genel olarak belli yerlerin iskânını sağlamak, islam dinini yaymak gibi fonksiyonları olmakla beraber geçit, derbent gibi yerlerde kurulanların yalnız bu dini hüviyetle açıklanamayacağını belirtmektedir⁶².

⁶⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri -I-“, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1 (1942), s.54

⁶¹ Mezra der karye-i Teske, Ali Şeyh'in çiftliği vakf-ı mensuh olub Katib İvaz nam kimesneye verilmiş imiş beylerbeyi berâtuyla. Şimdi mahlûldur. Mukarrernâmeleri zahir olmadı deyü mukayyed der defter-i köhne deyü mastur der defter-i atik. hasıl 100. TD.558, v. 138b.

⁶² Ocak, s. 258.

1571-1572 Tarihinde (TD.558) Ayaş'taki Vakıflar

No.	Mezra	Vakıf Türü	Hasıl	Vakfedilen yer	TD.438'e göre Vakıf türü
1	Teske	Vakf-ı zâviye	200	Bir çiftlik yer	Vakf-ı zâviye
2	Oltan		300	" " "	Vakf-ı amm
3	Oltan	Vakf-ı imam	500	Bir çiftlik yer ve bir Pare bağ	Vakf-ı imam
4	Oltan		1800	60 mudluk yer	Vakf-ı evlâd
5	Dastarlu	Vakf-ı zâviye	300	Yarım çiftlik yer (50 dönüm)	Vakf-ı zâviye
6	Güdül ve Karacaviran		1550	Güdül'de 1 çiftlik yer Karacaviran'da 1 çiftlik ve 2 değirmen, 3 pare bağ	Vakf-ı evlâd
7	İncepelid		350	1 çiftlik yer ve 1 değirmen	Vakf-ı evlâd
8	Güdül		200	mezra	Vakf-ı evlâd
9	Ayaş		150	?	Vakf-ı evlâd
10	Ayaş	Vakf-ı imam-ı mescid-i Ayaş	600	?	Vakf-ı imam-ı Mescid-i ayaş
11	Keçiler		1220	1 çiftlik yer	Vakf-ı evlâd
12	Cimder	Vakf-ı zâviye	300	2 çiftlik yer	Vakf-ı zâviye
13	Yeregömi		200	1 çiftlik ve 2 pare bağ	Vakf-ı evlâd
14	Yeregömi	Vakf-ı zâviye	820	1 çiftlik 2 pare bağ	Vakf-ı zâviye
15	Yeregömi	Vakf-ı zâviye	2260	Yeregömi'de 2 çiftlik ve 2 Değirmen (3/4'ü) İlhan'da 4 pare bağ	Vakf-ı zâviye
16	Yoğunpelid		100	?	Vakf-ı evlâd
17	Yeregömi		990	1 çiftlik yer	Vakf-ı evlâd
18	Yoğunpelid		300	1 çiftlik yer	Vakf-ı evlâd
19	Dastarlu		200	1 çiftlik yer, 2 pare bağ, 1 değirmen	Vakf-ı evlâd
20		Vakf-ı câmi-i nefsi-i Ayaş		12 000 akça	Vakf-ı câmi?

21		Vakf-ı bera-yı imamet ve Hıtabet-i câmi-i Ayaş	3279	5 kıt'a bağ, 4 bab dükkân ve 2 zemin	Vakf-ı imam ve hatib
22	İncepelid		200	1 çiftlik yer	Vakf-ı evlâd
23	Ayaş		250	1 çiftlik yer	Vakf-ı evlâd
24	Teske	mensuh	100	çiftlik	Vakf-ı mensuh
25	Oruç Şeyh?		600	3 çiftlik yer	Vakf-ı evlâd
26	Yoğunpelid		100	1 çiftlik yer	ı
27	Başayaş	Vakf-ı imam	800	Yer, bağ, değirmen	Vakf-ı imam
28	Keçiler	Vakf-ı imam-ı mescid	200	1 çiftlik yer	Vakf-ı imam
29		Vakf-ı medrese		60000 akça	-
30		Vakf-ı câmi-i an Karye-i Karacaviran	-	8400 akça	-

Yukarıdaki kayıtlardan 1, 5, 12, 14 ve 15 numaralıların zâviye vakfı oldukları kayıtlardan açıkça anlaşılmaktadır. 3, 10, 27 ve 28 numaralı kayıtlar câmi imamlarına yönelik vakıflardır. 7, 19 ve 26 numaraların kayıtlarında evlâtlık vakıf oldukları belirtilmektedir. 4, 6, 8, 9, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 22 23 ve 25 numaralı kayıtlarda hâlen vâkıfların evlâtlarının mutasarrıf olduğu belirtilmektedir. Son iki tür kayıt TD.438'de de evlâtlık vakıf olarak tanımlanmaktadır. Evlâtlık vakıf olma özelliği, vakfın gelirlerinden vâkıfın evlâtlarının da faydalandığını göstermekle beraber söz konusu malların ne için, hangi amaçla vakfedildiğini açıklamamaktadır. Emecen, defterlerde görülen bu tür vakıf veya mülk çiftliklerde zâviye lafzı geçmemekle beraber buralarda zâviye olduğunun tahmin edilebileceğini belirtmektedir⁶³. Yukarıda evlatlık vakıf olarak tanımlananlar için de aynı tahminde bulunmak mümkün. Nitekim TD.558'de yukarıda 17 numara ile gösterilen vakıf kaydında da bir zâviyeden açıkça bahsedilmiyor ancak ilerleyen satırlarda yer alan "âyende ve revende hizmet" ifâdeleri bunun bir zâviye vakfı olduğunu gösteriyor.

438 numaralı muhasebe-icmâl defterinde vakıf mezra kayıtlarında beş türlü kalıp görülmektedir. Bunlar şöyle örneklendirilebilir⁶⁴: a- vakf-ı imam-ı

⁶³ Feridun Emecen, XVI. *Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1985, s.274 ve dp.not 202.

⁶⁴ TD.438, s.396.

mescid-i karye-i Oltan b-vakf-ı zâviye-i misafir şeyh c- vakf-ı amm, karye-i Oltan, 1 çiftlik, hasıl 300 d- vakf-ı evlâd-ı Ahi Bayezid e- vakf-ı Salih Şeyh. Bunlardan a ve b'nin zâviye ve imam için vakfedildiği açıktır. Vakfı tasarruf eden belirli bir kişi olmayınca kamu vakfı olarak adlandırılabilir vakf-ı amm söz konusudur (c şıkkı). El'an vakfı tasarruf eden kişinin adıyla kaydedildiğinde vakf-ı Salih Şeyh vb. bir ifâde kullanılmıştır. Bir şekilde vakfın evlâtlarının görevli olduğu veya gelirinden faydalandığı vakıflar, evlâtlık vakıf olarak nitelendirilmiştir. Yukarıdaki tabloda 5, 9, 15 ve 23 numaralı vakıfların ahilere, muhtemelen ahi zâviyelerine ait olduğu belirtilmelidir. Zâviye ve zâviye olduğu tahmin edilen vakıfların TD.558'de yer alan kayıtları aşağıda verilmiştir. Ancak bu kayıtların söz konusu vakıfların kimler tarafından, hangi dönemde yapıldığını, neler içerdiğini, en son mutasarrıflarının kimler olduğunu belirtmekle beraber, zâviyelerin nerede bulunduğunu bilmediğimizi hatırlatmalıyız. TD. 558'de zaviye ve zaviye olduğu tahmin edilen vakıf kayıtları şöyledir:

1- İbrahim ... çok eski zamanda Teske köyü mezrasındaki bir çiftlik yeri, zâviyesine vakfetmiştir. Köhne defterde, elinde Bayezid Hüdâvendigâr ve Sultan Mehmed'den mektupları olduğu kayıtlıdır. Yine köhne defterde İbrahim ... ölünce zâviyenin Sultan Mehmed berâtuyla oğlu Emir'e; Emir ölünce, O'nun oğlu Konak'a Sultan Mehmed berâtuyla verildiği ve "Pâdişâhımız"ın mukarrernâmesi olduğu kayıtlıdır. Buradaki "pâdişâhımız", Fatih Sultan Mehmed'dir. Atik defterde ise pâdişâh berâtuyla (Kanuni) tekrar Konak'a, Konak ölünce Yakub oğlu Nasuh'a verildiği kayıtlı olup, cedid deftere de bu şekilde kaydedilmiştir⁶⁵.

2- Köhne defterde Oltan köyünde bir çiftlik büyüklüğündeki mezraya bir çok kişi mutasarrıf olup, hükm-i hümayunla Abdullah Fakih'e tahsis edilip diğerleri reâya kaydolunmuş; pâdişâhın karşılıksız olarak Abdullah Fakih, Derviş ..., Lütfullah, Emrullah, Sadullah, Ahi Şeyh ve ... pâdişâh berâtuyla, vakfiyeye göre tasarruf ederler. Atik defterde pâdişâh berâtuyla Mustafa Fakih

⁶⁵ Mezra-i Teske, der İbrahim kadim'ül-eyyâmdan bir çiftlik yeri oturduğu zâviyeye vakf edüb, elinde merhûm Bâyezid Hüdâvendigâr'dan ve Sultan Mehmed'den mektûbları var deyü kayd olmuş der defter-i köhne. Andan sonra İbrahim oğlu Emir'e Sadaka olunmuş. Elinde Sultan Mehmed berâtu var ve mezkûr Emir fevt olub oğlu Konak'a sadaka olunmuş, elinde Sultan Mehmed berâtu var ve Pâdişâhımızdan mukarrernâmesi var deyü defter-i köhnede mastur. Hâliyâ Pâdişâhımız berâtuyla mezbûr Konak'a virilüb ba'dehu Konak fevt olub Yakub oğlu Nasuh'a virilmiş deyü mukayyad der defter-i atik. hasıl 200. TD.558, v. 133b-134a.

oğlu ... Fakih'e; cedid defter yazılırken de Zeynel Abidin tasarrufuna verilmiştir?⁶⁶.

4 - Hızır Şeyh, eskiden beri sahip olduğu Oltan köyü mezrasındaki 60 mudluk yeri vakfetmiş. Köhne defterde daha sonra Üvez Şeyh'in merhûm sultan Bayezid Han mukarrernâmesine sahip olduğu (bu durumda vakıf, I. Bayezid'den önce ihdas edilmiştir); köhne defter yazılırken Ayvaz Şeyh mütevellî olup, oğulları Mehmed ve Yusuf şeyhler ile Ali oğlu Yusuf Şeyh ve kardeşleri Seyyid Cafer ve Kasım pâdişâh berâtıyla mutasarrıfurlar. Atik defterde ise Yusuf oğlu Ali, Satı ve Nasreddin'e; yukarıda adı geçen Kasım'a ve Seydi Cafer oğlu Osman'a verildiği kayıtlıdır. Cedid deftere Nasuh Fakih ve Mehmed'in mutasarrıf olduğu yazılmıştır⁶⁷.

5- Dastarlu köyünde yarım çiftlik büyüklüğündeki mezra Ahi Şerafettin ve Ahi Hüsam'ın vakfı olup akdem defterden naklolunduğuna göre ellerinde "merhûm sultan"dan nişânları bulunmaktadır. Köhne defterde Mevlânâ Şeyh'in söz konusu zâviyenin şeyhi olduğu, gelene-geçene hizmet ederek vakfı tasarruf ettiği ve elinde pâdişâh berâtu olduğu kayıtlıdır. Atik defterde, pâdişâh berâtıyla Mevlânâ Şeyh'in oğluna verildiği kayıtlıdır. Cedid defterde ise 50 dönümlük yeri pâdişâh berâtıyla İdris adlı kişinin tasarruf ettiği bildirilmektedir⁶⁸.

⁶⁶ Mezra-i Oltan, mezra-i mezbûre bir çiftlik yerdir bir nice kimesneler mutasarrıflardır. Hük-m-ü Hümâyûnla istikrar olunduğu sebepten Abdullah Fakih'e tahsis olunub ve baki raiyyet kayd olundu deyû kayd olmuş der defter-i köhne. Elllerinde Pâdişahımız ... Hazretlerinden avatıf-ı hüsrevane vaki olub mezkûr Abdullah Fakih'e ve Derviş ve Aşık'a ve Lütfullah ve Emrullah ve Sadullah ve Ahi Şeyh ve'ya sadaka olunub vakfiyyet üzere tasarruf iderler ellerinde Pâdişahımız berâtu var deyû köhne defterde mastur hâliya Pâdişahımız eizallahu enserahu berâtıyla Mustafa Fakih oğlu ... Fakih'e sadaka olunmuş deyû mukayyed der defter-i atik hâliya ... kimesne tasarrufunda olmayub Seyyid Zeynel Abidin mutasarrıf olmak üzere defter-i cedide kayd olundu. hasıl 300. TD.558, v.134a.

⁶⁷ Mezra der karye-i Oltan Hızır Şeyh elinde dutadurduğu altmış mudluk yerleri kim kadimi mülki ıssı imiş, vakf etmiş. Sonra vakf-ı mezkûru hacı Üvez Şeyh mutasarrıftır. Elinde merhûm Bâyezid Han mukarrernâmesi var deyû kayd olmuş der defter-i köhne el halet-i hazihi Hacı Ayvaz Şeyh mütevellî olub oğlu Mehmed Şeyh ve Yusuf Şeyh veled-i Ali ve Seyyid Cafer birader-i o ve Kasım birader-i o mutasarrıflardır, ellerinde pâdişahımız berâtu var hâliya Pâdişahımız berâtıyla Yusuf oğlu Ali'ye ve Satı'ya ve Nasreddin'e ve girû Kasım el-mezbûra sadaka olunmuş ve Seydi Cafer evlâdından Cafer oğlu Osman'a virülmüş deyû mukayyed der defter-i atik. Hâliya Nasuh Fakih ve Mehmed mutasarrıflar olmağın defter-i cedide kayd olundu. hasıl 1800. TD.558, v.134b.

⁶⁸ Mezra der karye-i Dastarlu mezra-i mezbûre Ahi Şerafeddin ve Ahi Hüsam nam kimesnelere vakf imiş. Yarım çiftlik yer imiş. Merhûm Sultandan nişânları var deyû nakl olunmuş der defter-i akdem. El halet-i hazihi Mevlânâ Şeyh nam kimesne Misafir Şeyh

6- Güdül mezrasındaki bir çiftlik, Karaviran'da bir çiftlik, iki değirmen ve üç parça bağı vakfiyet üzere ve pâdişâh hükmüyle Bayezid Fakih tasarruf etmiştir . Köhne defterde Bayezid Fakih oğulları Mehmed, Yusuf ve Musa'nın yine padişah hükmüyle tasarruf ettikleri kayıtlıdır. Atik defter yazılırken sözü geçen Mehmed Fakih, Yusuf ve Mehmed Fakih oğlu mutasarrıftır⁶⁹.

7- şahin Bey eskiden beri mlk olan İncepelid köyündeki bir çiftlik büyüklüğündeki mezra ve bir değirmeni vakfetmiş, önce şeyh Paşa sora oğlu Murad, daha sonra da O'nun oğlu şeyh Paşa ve Hacı Ahmed oğlu Ahmed ve Seydi'nin pâdişâh berâtuyla tasarruf ettikleri köhne defterde kayıtlıdır. Vakıf evlâtlık vakıf hâline getirilerek, evltlardan Pir Nebi, Pir Dede ve Hacı adlı kişilerin tasarrufunda olduğu atik defterde kayıtlı olup; cedid deftere pâdişâh berâtuyla Abdurrahman ve Seydi Mehmed'in müştereken mutasarrıf oldukları kaydedilmiřtir⁷⁰.

8- Atik defter kayıtlarına göre, Güdül'e bağlı mezrayı İyicek Dede oğlu Kasım, O'ndan sonra oğlu şeyh Bayram tasarruf etmiş; daha sonra pâdişâh berâtuyla oğlu Derviş Kasım'a verilmiřtir⁷¹.

zâviyesine şeyh olub yendeye ve revendeye hizmet idüb, vakf-ı mezbûru tasarruf ider. Elinde Pâdişahımız berâtu var dey defter-i köhnede masturdur. Hâliya Mevlânâ şeyh oğlu Misafir şeyhine virilmiş, elinde pâdişahımız berâtu var dey mukayyed der defter-i atik. Hâliya Pâdişahımız eizallahu enserahu berâtu şerifleriyle İdris nam kimesne bilfiil mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundu. Zemin-i İdris, dönüm 50. Hasıl 300. TD.558, v.134b

⁶⁹ Mezra-i Bâyezid Fakih der karye-i Güdül, bir çiftlik yerdir ve Karaviran'da bir çiftlik dahi var ve iki değirmen ve üç pare bağ. Mezari-i mezbûra vakfiyyet üzere tasarruf olunub el'an Pâdişahımız hükmü vardır. Mezkûr Bâyezid Fakih evlâdından Mehmed ve Yusuf ve Musa mutasarrıflardır. Elinde Pâdişahımız hükmü var dey kayd olunmuş der defter-i köhne. Mezkûr Mehmed Fakıyla Yusuf vakfiyyet üzere mutasarrıflardır ellerinde Pâdişahımız berâtuyla Mehmed Faki oğlu emr-i Pâdişahiyle sadaka olunmuş dey mukayyed der defter-i atik. hasıl 1550.TD.558, v. 135a.

⁷⁰ Mezra der karye-i İncepelid mezra-i mezbûre bir çiftlik yerdir ve bir değirmen. Paşa tasarrufundadır. Kadimi mülk-i ışı şahin Bey vakf itmiş. Sonra şeyh Paşa oğlu Murad mutasarrıf imiş. ... mezkûr fevt olub oğlu şeyh Paşa'ya ve hacı Ahmed oğulları Ahmed'e ve Seydi'ye sadaka olunmuş ellerinde Pdişahımızdan berâtu var dey defter-i köhnede mastur. Hâliya vakf-ı ebnâ idüb ebndan Pir Nebi ve Pir Dede ve Hacı nam kimesneler mutasarrıflardır dey Pâdişahımız e'azallahu enserahudan berât virilmiş. Köhnede ebnları dey mukayyed der defter-i atik ve hâliya Pâdişah Alempehazretlerinin berât-ı hmynuyla Abdurrahman ve Seydi Mehmed ber vech-i iştirak mutasarrıflar olmağın defter-i cedide kayd olundu. hasıl 350. TD.558, v.135a.

⁷¹ Mezra der karye-i Güdül, mezra-i mezbri İyicek Dede oğlu Kasım tasarruf idermiş. Mezkûr Kasım fevt olub oğlu şeyh Bayram'a sadaka olunmuş. El-halet-i hazihi yine vakfiyyet üzere vakf-ı mezbûra Bayram mutasarrıftır. Pâdişahımız berâtuyla oğlu Derviş Kasım'a virilmiş dey mukayyed der defter-i atik. hasıl 200. TD.558,v. 135a.

9- Ahi Bayezid, Ayaş'a bağlı mezradaki mülkünü çok eski zamanda vakfetmiş. Köhne defterde Ahi Bayezid oğulları Ahi Mehmed ve Ahi Yusuf'un pâdişâh berâtıyla tasarruf ettikleri kayıtlıdır. Atik deftere Ahi Mehmed öldükten sonra oğulları Ahi Şehzade, Ahi Ahmed ve Ahi Bayezid'e pâdişâh berâtıyla verildiği yazılmış; cedid defter kaydolunurken ise pâdişâh berâtıyla fiilen Ahi Yusuf tasarruf etmektedir⁷².

11- Maruf Şeyh, Keçiler köyü mezrasında bir çiftlik yeri vakfetmiş, buna dair elinde Bayezid Hüdavendigâr mektûbu vardır. O'ndan sonra oğulları Mesud ve Mehmed Şeyhler, merhûm sultan Murad Han mektûbuyla mutasarrıf olmuşlardır. Köhne defter yazılırken Mesud Şeyh oğulları Mehmed ve Maruf Şeyhler ile Ömer Fakih adlı birinin vakfı tasarruf ettiği, ellerinde pâdişâh mukarrernâmesi bulunduğu belirtilmektedir. Atik defter yazılırken, söz konusu mezrayı Maruf Şeyh oğulları Maruf, Mesud ve Lütfi ile Ömer Fakih oğulları Bekir, Ahmed ve Ömer; Şeyh Mehmed oğulları Haydar ve Salih; Murad oğulları Hüseyin ve Yusuf'a verildiği kayd olunmuştur. Cedid deftere ise vâkıfların evlâdından Haydar oğlu Ramazan ve kardeşi Hızır Balı'nın mutasarrıf olduğu, ayrıca Mustafa Fakih'in de pâdişâh berâtıyla iştirak suretiyle hissesini tasarruf ettiği kayd edilmiştir⁷³.

12- Ayaş'a bağlı Cimder köyünün iki çiftlik büyüklüğündeki mezrası Samit Balı zaviyesine eskiden vakfedilmiş, Sultan Şeyh adlı kişi pâdişâh berâtıyla tasarruf edermiş. Köhne defter yazılırken söz konusu kişi vefat etmiş

⁷² Mezra der karye-i Ayaş, Ahi Bâyezid mülki kadim'ül-eyyamdan vakf idegelmiş. Ahi Bâyezid oğlu Ahi Elvan tasarruf ider imiş, selatin-i maziyye hükümleriyle deyü kayd olmuş der defter-i köhne. El'halet-i hazihi Ahi Elvan oğlu Ahi Mehmed ve karındaşı Yusuf vakfiyyet üzere mutasarrıflardır. Ellerinde Pâdişahımız berâtu var deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya Ahi Mehmed fevt olub oğulları Ahi Şehzade ve Ahi Ahmed ve Ahi Bâyezid'e virilmiş Pâdişahımız berâtıyla deyü mukayyed der defter-i atik. El'an berâtı Pâdişahiyle Ahi Yusuf bilfiil mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundu. hasıl 150. TD.558,v. 135b.

⁷³ Mezra der karye-i Keçiler, Maruf Şeyh elinde dutadurduğu bir çiftlik yer kadim'üz-zamandan vakf imiş. Merhûm Bâyezid Hüdâvendigâr mektûbuyla. Sonra Maruf Şeyh oğlu Mesud Şeyh ve Mehmed şeyh mutasarrıflardır. Merhûm sultan Murad Han mektûbuyla deyü kayd olmuş der defter-i köhne. Elhalet-i hazihi mezkûr Maruf Şeyh ve Mesud Şeyh oğlu Mehmed Şeyh ve Mesud oğlu Maruf Şeyh ve Ömer Fakih nam kimesneler mutasarrıflardır. Ellerinde Pâdişahımız mukarrernâmesi vardır deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya mezra-i mezbûre Pâdişahımız berâtıyla Maruf Şeyh oğulları Maruf'a ve Mesud ve Lütfi'ye ve Ömer Fakih oğulları Bekir ve Ahmed ve Ömer ve Şeyh Mehmed oğulları Haydar ve Salih'e ve Murad oğulları Hüseyin ve Yusuf'a virilüb mutasarrıflardır deyü mukayyed der defter-i atik. Vakıf-ı mezbûrın evlâdından Haydar oğlu Ramazan ve karındaşı Hızır Balı mutasarrıflar olub ve Mustafa Fakih dahi hissesine berâtı Pâdişahiyle ber vech-i iştirak mutasarrıflar olmağın defter-i cedide kayd olundu. hasıl 1220. TD.558, v. 135b-136a.

olup oğulları Cemal, Efendi ve Bekir Şeyhler pâdişâh berâtıyla mutasarrıftır. Atik defterde pâdişâh berâtıyla Efendi Şeyh'e verildiği; cedit defter yazılırken de Efendi Şeyh oğlu Hacı Bektaş'ın tasarrufunda olduğu için O'nun adına kaydedildiği belirtilmektedir⁷⁴.

13- Yeregömi'de Hacı Yakub'un iki çiftlik ve iki bağdan oluşan mezrası kadimden vakfedilmiş olup yarısı Ayaş, yarısı da Yeregömi'dedir. Köhne defter yazılırken mezkûrun evlâdından Mustafa ve kardeşi Duman pâdişâh berâtıyla tasarruf etmektedir. Atik defter yazılırken, Mustafa ölmüş olduğu için oğulları Pir Ahmed ve Şah Mehmed'e pâdişâh berâtıyla verildiği kayd edilmiştir⁷⁵.

14- Tokuz Şeyh zâviyesinin Yeregömi köyü mezarındaki bir çiftlik ve iki bağ eskiden vakfedilmiş. Köhne defterde Şeyh Fethüddin'in pâdişâh berâtıyla tasarruf ettiği kayıtlıdır. Atik defterde ise O'nun ölümünden sonra oğulları Pir Mehmed ve Yusuf'un pâdişâh berâtıyla mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir⁷⁶.

15- Ahi Selman zâviyesinin Yeregömi'deki vakfı iki çiftlik büyüklüğünde olup çok eskiden vakfedilmiş. Ahi Selman oğulları Ahi Süleyman ve Şems, Bayezid Hüdâvendigâr hükmüyle tasarruf etmişlerdir (bu durumda çiftlikler, Bayezid Hüdâvendigâr zamanından önce vakfedilmiş olmalı). Köhne defter yazılırken Ahi Selman evlâtlarından Ahi Mehmed, Ahi Şemseddin ve Ahi

⁷⁴ Mezra der Karye-i Cimder'de tevabi-i Ayaş, mezbûr iki çiftlik yerdir Samit Balı zâviyesine vakıftır. Kadimden vakfiyyet üzere tasarruf olunub Sultan Şeyh nam kimesne mutasarrıf imiş berât-ı Pâdişahiyle. El-halet-i hazihi mezkûr fevt olub Cemal Şeyh ve Efendi Şeyh Bekir Şeyh nam oğullarına sadaka olub vakfiyyet üzere tasarruf iderler ellerinde Pâdişahımız berâtu var deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya Pâdişahımız berâtıyla Efendi Şeyhe virilmiş deyü mukayyed der defter-i atik. Hâliya berât-ı Pâdişahiyle Hacı Bektaş veled-i Efendi Şeyh bilfiil mutasarrıf olmağın defter-i ceditde kayd olundu. hasıl 300. TD.558, v. 126a.

⁷⁵ Mezra-i Hacı Yakub der karye-i Yeregömi, bir çiftlik yer ve iki pare bağ kadimden vakf imiş. Nısfı Ayaş ve nısfı Yeregömi'de imiş. El'halet-i hazihi evlâdından Mustafa ve karındaşı Duman tasarruf iderler Elllerinde Pâdişahımız berâtu var deyü mukayyed der defter-i köhne. Hâliya Mustafa fevt olub oğulları Pir ahmed ve Şah Mehmed'e Pâdişahımız berâtıyla sadaka olmağın tasarruf iderler deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 200.TD.558, v. 136a-136b.

⁷⁶ Mezra-i zâviye-i Tokuz Şeyh der karye-i Yeregömi, bir çiftlik yerdir ve iki pare bağdır ve Güzel yeri dimekle meşhurdur ve bir pare yer kadimden vakfiyyet üzere tasarruf olunmuş. Be hükm-i cihan-muta' Fethi tasarrufunda bulundu deyü mukayyed der defter-i köhne; el-halet-i hazihi mezkûr Şeyh Fethüddin tasarrufundadır. Elinde Pâdişahımız berâtu var deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya Fethüddin fevt olub oğulları Pir Mehmed ve Yusuf'a Pâdişahımız berâtıyla sadaka olunmuş, tasarruf iderler deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 820.TD.558, v. 136b.

Selman pâdişâh berâtıyla mutasarrıfur. Ayrıca Yeregömi'de iki değirmenin 3/4'ü ve İlhan köyünde dört bağın da vakfa dâhil olduğu köhne defterde kayıtlıdır. Atik defter yazılırken Piri Paşa tezkeresi sureti ve Pâdişâh berâtıyla Ahi Mehmed oğlu Süleyman, Ahi Selman oğulları Ömer ve Ramazan, Şemseddin oğulları Mehmed ve Nasuh'a verildiği kaydedilmiştir⁷⁷.

16- Akdem defterde, Şeyh Hasan Dede oğulları Şeyh Ramazan ve Yusuf'un Yoğunpelid'deki mezranın vâkıfları olarak kaydedildiği; Sultan Mehmed'in (Çelebi Mehmed olmalı) "atalarımdan hükümleri var" diyerek berât verdiği; köhne defter kaydolanurken berâtin pâdişâha arz edilerek mukarrer tutulduğu ve Ramazan Şeyh oğlu Mehmed'e nişân verildiği kaydedilmiştir. Atik defterde ise Yoğunpelid raiyyetlerinden Şeyh Hasan oğlu Yusuf'un oğlu Sefer Şah'a pâdişâh berâtıyla verildiği kaydedilmiştir⁷⁸.

17- Ayaş'a bağlı Yeregömi'de Salih Şeyh mezrası bir çiftlik yer olup, eskiden vakfedilmiştir. Pâdişâh hükmüyle Salih oğulları Mustafa ve Musa tasarruf etmiş; Mustafa Şeyh ölünce oğulları Habib Fakı ve Hamza'ya verilmiş. Ayaş kadısı Mevlânâ Şemseddin, hile ile berât alındı dediği için Musa Fakih'e, gelene geçene hizmet etmesi için pâdişâh berâtu verilmiş. Halbuki hile söz konusu olmayıp, vakfın Mustafa Şeyh tasarrufunda olduğuna dair Sultan Mehmed nişânı vardır. Salih Şeyh'in kardeşi Hasan Şeyh'in oğulları Hızır ve Mahmud, atalarının hissesini isteyerek, teftiş için hüküm getirmişler ve teftiş sonucunda hısımları, vakıftan hisse tasarruf ettiklerini ve pâdişâhtan berâtları olduğunu ikrar etmişler; durum İstanbul'a arz edilince Derviş Mahmud ve Hızır'a atalarının hissesine dair pâdişâh mukarrernâmesi verildiğine dair

⁷⁷ Vakf-ı zâviye-i Ahi Selman der karye-i Yeregömi, iki çiftlik yerdir; kadimden mezkûr zâviyeye vakf imiş. Bâyezid Hüdâvendigâr hükmiyle mezkûr Ahi Selman oğlu Ahi Süleyman ve Şems'e virilmiş vakfiyyet üzere mutasarrıflardır deyû kayd olmuş der defter-i köhne. El halet-i hazihi Ahi Selman evlâdından Ahi Mehmed ve Ahi Şemseddin ve Ahi Selman mutasarrıflardır. Elllerinde Pâdişahımız berâtu vardır ve iki değirmenleri varmış Yeregömi'de ve dört pare bağ karye-i İlhan'da değirmandan sülûs-i erba' deyû defter-i köhnede masturdur. Hâliya Ahi Mehmar oğlu Süleyman'a Ahi Selman oğulları Ömer ve Ramazan ve Şemseddin oğulları Mehmed ve Nasuh'a virilmiş ber muceb-i suret-i tezkire-i Piri Paşa ve berât-ı Pâdişahi deyû mukayyed der defter-i atik. hasıl 2260. TD.558, v. 136b-137a.

⁷⁸ Mezra-i Şeyh Ramazan ve Yusuf veledan-ı Şeyh Hasan Dede vâkıflardır deyû kayd olunmuş der defter-i akdem-i Yoğunpelid. Mezkûrlar ellerindeki çiftlikleri vakfdır aba-yı kiramım ve ecdad-ı izamım hükümleri vardır vakfiyyet üzere tasarruf iderler deyû Sultan Mehmed berâtu vardır. Elhalet-i hazihi arz olunub Pâdişahımız ... Hazretleri mukarrer tutub Şeyh Ramazan oğlu Mehmed'e nişân-ı şerif ... eylemiş deyû defter-i köhnede masturdur. Hâliya Yoğunpelid raiyyetlerinden Şeyh Hasan oğlu Yusuf'un oğlu Sefer Şah'a Pâdişahımız berâtıyla sadaka olunmuş deyû mukayyed der defter-i atik. hasıl 100.TD.558, v. 137a.

köhne defterde kayıt bulunmaktadır. Atik defterde ise Musa şeyh oğulları Emir Derviş, Salih ve Hasan; Mustafa Şeyh oğlu Hamza; Hızır oğlu Nebi Şeyh'in pâdişâh berâtıyla tasarruf ettikleri kaydolunmuştur. Cedit defter yazılırken Salih adlı kişi tasarruf ettiğinden, O'nun adına kaydolunmuştur⁷⁹.

18- Yoğunpelid köyünde Seyyid Ali Şeyh oğlu Elvan'ın elindeki bir çiftlik büyüklüğündeki mezrayı Şahin Bey vakfetmiş. Köhne defterde, elinde buna dair Sultan Murad berâtu olduğu kayıtlıdır. Köhne defter yazılırken vakfiyeye göre Elvan oğlu Pir Nebi; Veli oğulları Mehmedi ve Mustafa; İbrahim oğlu Nasuh ve Ali adlı kişilerin mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir. Atik defterde Nasuh'un öldüğü ve pâdişâh berâtıyla oğlu Mehmed ve Ali oğlu Maden oğlu Nefi'ye berât verildiği kayıtlıdır. Cedit defter yazılırken pâdişâh berâtıyla Mansur, Derviş, Yusuf ve Nasuh adlı kişilerin müştereken tasarruf ettikleri kaydedilmiştir⁸⁰.

19- Yakub Bey'in satın aldığı Dastarlu'daki mezrada bir çiftlik yeri, hacı Sinan evlâtlık olarak vakfetmiş. Süleyman Çelebi bunu müselleme tutup mektup verdiği gibi, deftere de kaydolunmuş. Köhne defterde Hacı Sinan evlât-

⁷⁹ Mezra-i Salih Şeyh der karye-i Yeregömi tabi-i Ayaş, bir çiftlik yeridir. Kadimden vakfiyet üzere tasarruf olunub el'an be hükm-i Pâdişahi Mustafa bin Salih Musa birader-i o tasarrufunda bulundı deyü kayd olmuş der defter-i köhne. El-halet-i hazihi Mustafa Şeyh pir-i fani olub oğlanları Habib Fakı ve Hamza'ya virilmiş imiş. Sonra telbis ile berât aldı deyü Ayaş kadısı Mevlânâ Şemsüddin i'lam idüb Musa Fakih'e sadaka olunmuş ayendeye ve revendeye hizmet ide deyü elinde Pâdişahımız berâtu var telbis didükleri gayr-i vaki olub mezkûr Mustafa Şeyh tasarrufunda olduğu üzere Sultan Mehmed'den nişân-ı şerifi var. Mezkûr Salih Şeyh karındaşı Hasan Şeyh oğlanları Hızır ve Mahmud vakf-ı mezkûrdan ataları hissesini taleb idüb teftiş itmek için hüküm getürüb teftiş olundukda vakf-ı mezkûrdan hisse tasarruf idüb berât-ı Pâdişahide mukayyed olduğun hısımları ikrar iderler ve Asitane-i Saadete arz olunub mezkûr Derviş Mahmud ve Hızır'a ataları hissesi mukayyed kılınub mukarrernâme-i Pâdişahi sadaka olunmuş deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya Musa Şeyh oğulları Emir Derviş ve Salih ve Hasan ve Mustafa Şeyh oğlu Hamza'ya ve Hızır oğlu Nebi Şeyh'e Virilmiş Pâdişahımız berâtıyla mutasarrıflardır deyü mukayyed der defter-i atik. Pâdişah Alempenah ... hazretlerinin berât-ı hümayunları ile Salih nam kimesne mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundı. hasıl 990. TD.558, v. 137a-138b.

⁸⁰ Mezra der karye-i Yoğunpelid, Seyyid Ali Şeyh oğlu Elvan elinde dutadurduğu bir çiftlik yeri kadimi mülk-i ıssı Şahin Bey vakf itmiş. Elinde sultan Murad tabe serahu berâtu vardır deyü kayd olmuş der defter-i köhne. El halet-i hazihi Elvan oğlu Pirnebive Veli oğlanları Mehmedi ve Mustafa ve İbrahim oğlu Nasuh ve Ali nam kimesneler vakfiyet üzere mutasarrıflardır deyü defter-i köhnede mastur. Hâliya Pâdişahımız berâtıyla Nasuh fevt olub oğlu Mehmed ve Ali evlâdından Maden oğlu Nefi'ye sadaka olunmuş Pâdişahımız berâtıyla tasarruf iderler deyü mukayyed der defter-i atik. Ve hâliya Pâdişahımız berâtıyla Mansur ve Derviş ve Yusuf ve Nasuh nam kimesneler ber vech-i iştirak mutasarrıflar olmağın defter-i cedid-e kayd olundı. hasıl 300. TD.558, v. 137b.

ları ... ve ... mutasarrıf olduğu; ayrıca iki bağ ve bir değirmenleri olduğu ve bunların pâdişâh hükmüyle teftiş olunarak, iki şahitle bunların öşrünü Umur Bey vakfına verdikleri tesbit edildiği kaydedilmiştir. Atik defterde ... evlâdından Seydi ve Piri'ye berât verildiği, ... evlâdından da Didar'ın mutasarrıf olduğu kayıttır⁸¹.

22- İncepelid köyünde, Salur Şeyh'in elindeki bir çiftlik büyüklüğündeki mezrayı Şahin Bey vakfetmiş. Sonra Salur Şeyh oğlu Üvez'e verildiğine dair merhûm Sultan Mehmed'in nişânı olup; Üvez öldükten sonra oğulları Hamza, İsa ve Veli'ye merhûm Sultan Bayezid nişânı verilmiş. Atik defter yazılırken, pâdişâh yine Hamza, İsa ve Veli'ye vermiş ve deftere bu şekilde kaydedilmiştir⁸².

23- Akdem defterde Ahi Ali Şah'ın Ayaş köyündeki bir çiftliği çok eskiden vakfettiği ancak evleri yandığı için mektuplarının olmadığı kayıttır. Köhne deftere, daha sonra Ahi Ali Şah'ın oğulları Ahi Yusuf, Mehmed ve Osman'ın tasarruf ettiği kaydolunmuştur. Atik defterde söz konusu kişilerin el'an mutasarrıf oldukları ve ellerinde pâdişâh berâtı bulunduğu kayıttır⁸³.

25- Köhne defterde, Oruç Şeyh'in elindeki üç çiftlik yeri Kozan Bey'in vakfettiği ve Oruç Şeyh'in bunu Hüdâvendigâr zamanından beri tasarruf ettiği kayıttır. Köhne defter yazılırken, oğlu Emrullah'ın pâdişâh berâtıyla

⁸¹ Mezra-i Dastarlu'da Yakub Bey, Dastarlu'yı satın alacak Hacı Sinan elinde dutadurduğu bir çiftlik yeri vakf-ı evlâd itmiş. Süleyman Çelebi dahi müsellemlerle dutub mektûb virmiş ve hem defterde dahi bu vech üzere yazılmıştır. Şimdi ... Hacı Sinan'ın evlâdından ... ve ... mutasarrıflardır. Bundan gayri iki pare bağları ve bir değirmenleri vardır deyü kayd olmuş der defter-i köhne iken zikr olan değirmen ve bağlar ber muceb-i hük-m-i pâdişahi teftiş olunub Umur Bey vakfına öşr verildiği ve iki şahit olub ol muceb üzere deftere sebt olundu deyü kayd olunmuş. Hâliya ... Evlâdından Seydi ve Piri'ye virilmiş ba berât-ı Hümayûn ve ... evlâdından Didar mutasarrıfdır deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 200. TD.558, v. 137b-138a. (...) olarak belirtilen isimleri Köse, sırasıyla Fethûna ve Hunze olarak okumuştur bkz. İbrahim Köse, *Ankara Evkaf Defteri (1571)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s.327.

⁸² Mezra-i Salur Şeyh der karye-i İncepelid, dutadurduğu bir çiftlik yeri kadimi mülk-i ıssı Şahin Bey Vakf etmiş. Sonra Salur Şeyh oğlu Üvez'e virildi deyü merhûm Sultan Mehmed'ün ve ümera-i maziyyeden vakfiyyet üzere nişân-ı şerifleri olub ve sonra Üvez Şeyh fevt olub merhûm Sultan Bâyezid nişânıyla oğulları Hamza ve İsa ve Veli'ye virilüb tasarruf iderlermiş. Hâliya mezra-i mezbûru Pâdişahımız girü oğulları Hamza ve İsa ve Veli elmezbûrana sadaka idüb ellerine hük-m-i hümayûn ihsan itmeğin defter-i cedide vakfiyyet üzere kayd olundu deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 200.TD.558, v. 138a-138b.

⁸³ Karye-i Ayaş, Ahi Ali Şah elinde dutadurduğu bir çiftlik yeri kadim'üz-zamandan vakf itmiş amma evleri yanub mektûbları zayı' oldı deyü kayd olmuş der defter-i akdem. Sonra Ahi Ali Şah oğlu Ahi Yusuf ve Mehmed ve Osman mutasarrıfdır deyü kayd olmuş der defter-i köhne. El halet-i hazihi yine mutasarrıflardır. Elllerinde Pâdişahımız berâtı vardır deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 250. TD.558, v.138b.

mutasarrıf olduğu; atik defterde ise Şeyh Ahmed evlâdından Ahmed Şeyh oğlu Pir Dede ve Emrullah Şeyh evlâdından Üveys'e verildiği kayıtlıdır. Cedit deftere pâdişâh berâtıyla Üveys ve Ali'nin mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir⁸⁴.

26- Yoğunpelid köyünde bir çiftlik yer olan mezrayı Tursun Şeyh evlâtlık vakıf olarak tasarruf edermiş. Tursun şeyh ölünce evlâdından Hamidoğlu mutasarrıf olmuş. Atik deftere, köhne deftere göre hâric-ez- defter olduğu ve ellerinde berâtları bulunmadığı kaydolunmuş⁸⁵.

Para vakıflarına gelince, mütevelliler tarafından idare edilen vakıflar ihtiyacı olana düşük faizle borç olarak verildiği gibi hayır işlerine de kullanılıyordu. Çağatay, vakfiyelerde çoğunlukla %10, %11,%12,5 oranlarına bazen %20'ye rastlanıldığını ve %15'e kadar olan oranların resmen ve şer'an kabul edildiğini; ribh veya fâide olarak adlandırılan bu tür faizin ribâ kabul edilmediğini belirtmektedir⁸⁶. XVI. yüz yılda Ayaş'ta üç para vakfı görülmektedir. Yukarıdaki tabloda 20, 29 ve 30 numarada yer alan bu vakıflar hakkında tahrîr defterinden elde ettiğimiz bilgiler şöyle özetlenebilir:

20- Mevlânâ Siyami bin Kasım, Ayaş merkezindeki (nefs) câmiye 12 000 akça vakfederek bunun, %20 faizle işletilerek elde edilen gelirden günde iki

⁸⁴ Karye-i Oruç Şeyh, elinde üç çiftlik yer kadimi mülk-i ıssı Kozan Bey vakf itmiş Hüdâvendigâr zamanından beru vakfiyyet üzere mutasarrıflardır deyü kayd olunmuş der defteri köhne. Elhalet-i hazîhi evlâdından Emrullah Şeyh mutasarrıfıdır deyü Pâdişahımız berâtıyla deyü defter-i köhne de masturdur. Hâliya berât-ı Hümayunla Şeyh Ahmed evlâdından Ahmed Şeyh oğlu Pir Dede ve Emrullah Şeyh evlâdından Üveys'e sadaka olunmuş deyü mukayyed der defter-i atik. Hâliya Pâdişahımız eizallahu enserahu hazretlerinin berât-ı Hümayunlarıyla Üveys ve Ali mutasarrıflar olmağın defter-i cedide kayd olundu. hasıl 600.TD.558, v. 138b.

⁸⁵ Mezra-i der karye-i Yoğunpelid, bir çiftlik yer Tursun Şeyh vakf-ı ebnâya tasarruf edermiş. Mezkûr fevt olub evlâdından Hamidoğlu nam kimesneler mutasarrıflardır. Hâric ez defter ellerinde berâtları yokdur deyü defter-i köhne de mastur deyü mukayyed der defter-i atik. hasıl 100. TD.558, v. 139a.

⁸⁶ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Ribâ-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, Sayı IX'dan Ayrı basım, Ankara 1971, s.50-51; Rifat Özdemir "Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Ankara 1990, s. 741. Çağatay'ın, O. Nuri Ergin'den naklen 1680 tarihli IV. Mehmed döneminde bir narh kanununda yer alan "... ve şer'an muamele edenleri onu onbirden ziyâdeye verdirmeyeler ve ribâyı dahi kat'iyen ettirmeyeler" şeklindeki ifâdeler için bakınız a.g.m. %15'lik bir kârla işletilen vakıf paralar için genel olarak "rehn-i kavi ve kefil-i meli veya ikisinden biri ile onu, onbirbuçuk hesabı ile muamale-i şer'iyye ve murabaha-i mer'iyye ile ba-yed-i mütevellî beher sene 'ala veç'il-helal istürbah ve istiglal oluna" formülü kullanılmaktadır bkz. Yedi yıldız, Vakıf Maddesi, İA, s.159

akça imam ve hatibe, bir akça müezzine, yarım akça kayyime, bir akça aşır okuyana, bir akça muallime ve kalan on beş akça câmiin aydınlanması için gereken yağa harcanacaktır. Mütevellî olarak hayatta olduğu müddetçe kendini, sonra evlâtlarını ve onların evletlarını, kendi neslinden kimse kalmayınca da yakınlarını (ihvanını) şart koşmuştur. Ayaş'taki câmilerden hangisinin vakfı olduğu defterden anlaşılammakla beraber, ulu cami olduğu tahmin edilebilir ⁸⁷.

29- Hacı Ali oğlu Muhyiddin bir medrese yaptırıp 60 000 akça vakfetmiştir. %15 faizle işletilerek elde edilecek gelirden 20 akça müderrise, iki akça mütevellîye, üç akça talebeye tayin edilmiştir. Kendisi hayatta olduğu vakfı tasarruf edip, istediğine tevcih edebilecektir. Kendinden sonra evlâtları, sonra onların evlâtları, onların da nesli kesilince kazadan, sonra da dışarıdan müstehak olanlara şart koşmuştur. Bu vakf hâric ez defter olduğuna göre, 1523-1571 arasında bir tarihte tesis edilmiş olmalıdır ⁸⁸.

30- Rüstem kethüda Ayaş'a bağlı Karacaviran köyündeki câmiye 8 400 akça vakfederek, %10 faizle işletilmesini ve günde 1 akçadan hatibe toplam 300 akça, müezzine günde 1 akçadan toplam 360 akça, cüzhana⁸⁹ 240 akça tayin olunmuştur. Keza 1523 sonrasında kurulmuş olması gerekir⁹⁰.

⁸⁷ Vakf-ı Mevlânâ Siyami bin Kasım, nefs-i Ayaş'da olan câmi'-i şerife on iki bin akça vakf idüb istirbah olunub rıbhından hasil olandan yevmi iki akçe imama ve hatibe ve bir akça müezzine ve nim akçe kayyime ve bir akça muallime ve bir akça yevmi aşır okuyana ve baki kalan on beş akça câmi'-i mezbûrenin seracı yağına ve mütevellî kendü ola ve kendüden sonra batnen bade batn evlâdına ba'd-el inkıraz ihvanına Ve evlâd-ı ihvanına deydü şart eylemiş. Ber muceb-i vakfiyye ve şer'iyye onu on iki üzere istirbah olunurmuş deydü mukayyed der defter-i atik. Hasil (siyakat rakamı okunamadı). TD.558, v.138a.

⁸⁸ Nefs-i kaza-i Ayaş der liva-i Ankara, kaza-i mezbûreden sahib-i hayrâtan Muhyiddin Efendi veled-i Hacı Ali-yi Nazilli bir medrese binâ idüb kendü malından altmış bin akça vakf idüb onu on bir buçuk üzere muamele-i şer'iyye olunub hasil olan rıbhından 20 akça müderrise tayin idüb, iki akça mütevellîye ve üç akça talebeye tayin olunub zikr olan medrese madamki kendü kayd-ı hayaunda oldukça mutasarrıf olub istedikleri kimesneye tevcih oluna ve kendülerden sonra ebnâya ve ebnâ-yı ebnâya şart idüb badehu inkırazihum kaza-yı mezbûreden tarikiye müstehak olana tevcih olunub badehu hâricden müstehak olana tevcih olunmak üzere şart idüb ve tevliyyet-i mezbûre zamanında kendülere ve kendülerden sonra ebnâya ve ebnânın ebnâsına ve ebnâ munkariz olıcak utedaya meşrut olmak üzere şart itmeğin ber muceb-i şart-ı vaki' defter-i cedide kayd olundu. Hâric ez defter, Asl-ı mal 60000.TD.558, v. 139b.

⁸⁹ Buradaki kelimeyi ben okuyamadım; Köse cüzhan olarak belirtiyor bkz. Köse, a.g.e., s. 330.

⁹⁰ Vakf-ı câmi'-i Rüstem Kethüda 'an karye-i Karacaviran tabi-i Ayaş, mezkûr Rüstem Kethüda kendü hâlis malından sekiz bin dört yüz akça vakf idüb onu on bir akça muamele ola deydü şart itmeğin defter-i cedide kayd olundu. Hâric ez defter, Asl-ı mal 8400.

Böylece biri Ayaş'taki câmiye, biri Ayaş medresesine ve biri de Karacaviran köyündeki câmiye olmak üzere üç para vakfında toplam 80 400 akça işle-tilmektedir.

Ayaş'taki vakıf köylerin iktisâdi ve demografik durumuna gelince, vakıf kesiminde askerî- reâya ayırımı olmaksızın 2694 müslüman, 155 zimmi olmak üzere toplam⁹¹ (neferen) 2849 kayıtlı nüfus bulunmaktadır. Kayıtlı askerî sınıf mensûbu 66 kişidir, böylece 2783 reâya bulunmaktadır. Bunların 155'i zimmi, 2628'i müslümandır. Müslümanların 2408'i hane, 120'si mücerred, 100 de pir, kör, divâne, kötürüm, yörük, haymana veya her hangi bir kategori belirtilmeden yazılan kişilerdir. Zimmilerin 53'ü hane, 16'sı mücerred olarak kayıtlıdır. 86 kişi bir kategori belirtilmeden yazılmıştır. Zimmi nüfus yalnız Güdül (birlikte yazılan dört birim dâhil) ile Kesenos'ta bulunmaktadır. Ayaş merkezinde kayıtlı nefer 851'dir, bunların avarızdan muaf oldukları belirtilmektedir⁹². Zimmilerin bulunduğu köylerde ispençeler hasıla dâhil değildir. Diğer taraftan Kesenos'ta zimmilerin mücerredlerinden 13, evlilerden 21 akça alınacağı⁹³; Güdül'de ise zimmilerden resm-i çift, bennak alınmayıp harac ve ispenç alınacağı belirtilmektedir⁹⁴.

Be cihet-i hitabet, der tasarruf-ı Mehmed Fakih ba berât-ı Hümayun , fi yevm 1 meblağ? 300

Cüzhan-ı mezbûr 240

Be cihet-i müezzin , Ali Fakih yevmi 1, fi sene 360

Mütevelli hemdem evlâdına şart imiş. TD.558, v.139b.

⁹¹ TD.558'de hane, mücerred veya nefer sayısı kâtip tarafından belirtilmemiş; bunlar TD. 438 mantığına göre tarafımdan tesbit edilmiştir.

⁹² "Mezkûr Ayaş halkının cem'i avarız-ı divâniyyeden muaf ve müsellemler olar deyu ellerinde hükm-ü hümayunları vardır deyu defter-i atıkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi vech-i meşruh üzere kayd olundu", TD.558, v. 120b.

⁹³ "Mezkûr zimmilerin mücerred kayd olanlardan on üçer akça ve evlüsünden yigirmi bir akça alına deyu mukayyed der defter-i atik hâliya yine mukarrer" TD. 558, v.129a.

⁹⁴ "Zimmilerden resm-i çift bennak alınmayub harac ve ispenç alınur deyu mukayyed der defter-i atik hâliya yine mukarrer" TD.558, v.130b

XVI. Yüzyılda Ayaş Nüfus Bilgileri

	Nefer	Hane	Çift	Bennak	Nim	Mücerred	Diğer
Nefs-i Ayaş							
Mahalle-i İmam Ferah	138	121	0	118	3	9	1 muhassıl, 1 müezzin, 2 pir, 4 kategorisiz
Mahalle-i Ömeroğlu	126	108	3	95	10	4	1 imam, 2 muhassıl, 5 pir, 1 âmâ, 1dívâne, 1 müezzin, 3 yörük, 1 kategorisiz
Mahalle-i Mescid-i İmam Yusuf	74	59	0	55	4	2	1 muhassıl, 2 zaim, 2 zaimzade, 2 timar eri, 1 câbi, 1 duacı, 1 imam, 1 kategorisiz, 2 pir
Mahalle-i Câmi	210	193	2	167	24	4	1 imam, 1 müezzin, 6 pir, 1âmâ, 1 divâne, 1 duacı, 1 kayyim, 1 kötürüm
Mahalle-i Ali Dede	168	144	1	136	7	7	1el'an kadı, 1 ket-hüda-i şehri, 1 sipâhî, 1 merd-i timar birader-i o ve üç yakını, 2 muhassıl, 2 imam, 1 müezzin, 1 müderris, 2 pir, 1 kategorisiz
Mahalle-i Cedid Yemen Dede	62	54	1	53	-	2	1 imam, 1 hatib (ve duacı), 1 muhassıl, 2 pir, 1 kara
Mahalle-i Şeyh Muhyiddin	73	61	0	61	0	7	1 imam, 1 imam-ı câmi, 3 pir
Karye-i Keçilü	34	28	3	19	6	1	1 muhassıl, 1 zâviye-dâr, 2 yörük, 1 kara
Karye-i Balçıcak	26	23	2	16	5	1	2 pir

Karye-i Karacakaya	330	282	1	242	39	24	1 imam (ve hatib), 1 müezzin, 4 yörük, 9 babaları tımar yermiş, 1 divâne, 1 kör, 6 pir, 1 mutak
Karye-i Yeregömi							
Mahalle-i Mescid-i Bekir	172	155	3	131	21	13	1 muhassıl, 3 pir
Mahalle-i Mescid-i Kazancı	252	237	8	197	32	7	2 muhassıl, 6 pir
Mahalle-i Câmi	153	144	2	124	18	7	1 imam, 1 müezzin
Karye-i Ka bil	26	13	0	8	5	1	1 muhassıl, 2 pir, 9 kategorisiz
Karye-i Çakmacuk	101	93	2	77	14	3	1 pir, 2 yörük (biri pir), 2 haymana,
Karye-i Başayaş	149	134	4	102	28	6	4 yörük, 2 pir, 3 kategorisiz
Karye-i Kesenos	61 müs- lim 144 zimmi	61müslim 47gebran	1 müslim 8 gebran	50müslim	10 müslim 39 gebran	- 16 gebran	81 kategorisiz gebran
Karye-i Gündül maa Karye-i Sapanlu, Körpe Viran, Hacılar, Kamanlar	155 11 zimmi 127 müslim	143 6zimmi 123müslim	13 2 zimmi 3 müslim	97 0 95 müslim	33 4 zimmi 25 müslim	3 0 1 müslim	1 hatip, 1 kategorisiz, 7 askerî, 5 kategorisiz zimmi 3 pir (müslim)
Karye-i Demürcü	65	58	4	46	8	5	1 imam, 1 kategorisiz
Karye-i İy-Delik	40	31	4	24	3	5	4 kategorisiz
Karye-i Dastarlu	152	143	24	74	45	8	1 muhassıl
Toplam	2694 müslim 155 gebran	2408 müslim 53gebran	81 müslim 10 gebran	1987	340müs 43geb	120müs 16geb	166 müslim 86gebran

XVI. yüzyılın son çeyreğinde (h.979/1571-1572)), “diğer”kategorisinde gösterilen askerî, muaf vb. dışında, zimmi- müslüman ayrımı olmaksızın hane-mücerred esasına göre, vakıf kesiminde 136 mücerred, 2647 hane toplam 2783 kayıtlı reâya; timar kesiminde 193 mücerred, 2071 hane toplam 2264 kayıtlı reâya; Barkan’ın önerdiği beş çarpanıyla işlem görüp, mücerred ve “diğer”leri eklenince, Ayaş’ta mezralar dışında 23257 reâya nüfusu olduğu tahmin edilebilir.

Vakıf Kesimi Raiyyet Rüsümü, Zemin ve Bad-i Heva

	çift	bennak	mücerred	ispenç	zemin	badıheva
nefs	1202	8332	204	0	301	317
keçilü	351	228	12	0	18	55
balçıçak	351	228	6	0	73	106
karacakay	758	288	132	0	143	156
yeregömi	1998	5400	190	0	398	707
kabil	92	96	6	0	3	13
çakmacuk	351	936	18	0	59	17
başayaş	666	1224	35	0	115	16
kesenos	1258	662	0	0*	244	63
güdül	1850	2304	18	0**	402	89
Demürçi	296	552	18	0	128	10
Ara top.	9173	20250	639	0	1884	1549
iydelik	388	288	30	0	92	18
dastarlu	1794	898	42	0	517	48
toplam	11355	21436	711	0	2493	1615

*okunamadı

**400 akçalık vergi, hasıla dâhil değil; bu sebeple tabloya alınmadı

Askerî sınıfa mensup kişiler çift tasarruf etseler dahi kaideten hane ve çift rakamlarına dâhil edilmemektedirler, dolayısıyla nüfus tablosu, vakıf kesiminde tasarruf edilen çiftlikleri tam olarak yansıtmamakta, çiftlik sayısının tamamına ulaşmak için yeni bir hesap yapmak gerekmektedir. Buna göre vakıf kesiminde 386 nim, 81 tam (bir), 8 bir buçuk, bir adet iki çift büyüklüğünde, bir adet iki buçuk çift büyüklüğünde ve bir adet de üç çift büyüklüğünde olmak üzere toplam 478 çiftlik tasarruf edilmektedir. Oransal olarak ifade edilirse toplam 478 çiftliğin %81’i nim, %17’si tam, %0,2’si bir buçuk veya daha büyüktür.

Çiftlikler

	Nim	tam	Birbuçuk	Daha büyük
Nefs-i Ayaş				
Mahalle-i İmam Ferah	3	-	-	-
Mahalle-i Öme-roğlu	10	2	-	1 (2 çift)
Mahalle-i Mescid-i İmam Yusuf	4	-	-	-
Mahalle-i Câmi	24	2	-	-
Mahalle-i Ali Dede	9	1	-	-
Mahalle-i Cedid Yemen Dede	-	1	-	-
Mahalle-i Şeyh Muh-yiddin	-	-	-	-
Karye-i Keçilü	6	1	-	1 (2,5 çift) 1 (3 çift)
Balçıcak	5	2	-	-
Karaca Kaya	39	1	-	-
Yeregömi				
Mahalle-i Mescid-i Bekir	21	3	-	-
Mahalle-i Mescid-i Kazancı	32	7	1	-
Mahalle-i Câmi	19	2	-	-
Karye-i Kabil	5	-	-	-
Çakmacuk	14	2	-	-
Baş Ayaş	28	4	-	-
Kesenos zimmi	10 müslim 39 gebran	- 8 gebran	1 müslim -	-
Güdül maa Karye-i Sapanlu, Körpe Viran, Hacılar, Kamanlar	58 müslim 4 gebran	16 müslim 2 gebran	1 müslim	
Karye-i Demürcü	8	4	-	-
Karye-i İy- Delik	3	4	-	-
Karye-i Dastarlu	45	19	5	-
Toplam	386	81	8	3

Vakıf kesimindeki köylerden 111582 akça vergi geliri sağlanmaktadır. Ancak, Yeregözü köyünde kayıtlı hasıl 18973 akça olmakla beraber, kısıt-ı Pazar “bazar-ı karye-i Yeregözü elmezbûr hâric ez defter vakf-ı müşarünileyh ber muceb-i emr-i şerif fi sene 6000” olarak belirtilen meblağ bu hasıla dâhil değildir. Dâhil edildiği takdirde gelir yekunu 117582 akçaya yükselmektedir. Bunun 29295 akçası Ayaş “nefs”inden sağlanmaktadır. Mezralardan sağlanan gelir ise 14590 akçadır. Şu halde dükkân ve sâir yerlerin kiralaları ve para vakıflarından elde edilenler hariç 132172 akçalık bir gelirin muhtelif hayır işlerine tahsis edildiği söylenebilir. Oransal olarak bakıldığında toplam gelirin %89’u köylerden ve nefis’den, %11’i mezralardan sağlanmaktadır. Diğer taraftan bu %89’luk kısmın Ayaş dışındaki yerlere, Amasya ve Ankara’daki imâretler ile Bursa’daki bir câmiye ait olduğu belirtilmelidir. Bu anlamda başka yerlerden Ayaş’a ne kadar gelir transfer edildiğini veya edilip edilmediğini şimdilik bilemiyoruz

Vergi gelirlerinden üretim kompozisyonunu ve bazı ürünlerin tahmini üretim miktarlarını belirlemek mümkündür. Ancak mezralarda toptan bir meblağ gösterildiği için, burada yalnız köy ve nefis verilerine istinâd edilecektir. Genel olarak buğday, arpa ve burçaktan 1/8; nohut ve mercimekten 1/10 oranında öşür alındığı ve bunun aynen tahsil olunduğu bilinmektedir.

Hububattan Alınan Vergiler (Akça)

	hınta	şair	burçak	nohut	mercimek	penbe
nefis	1040	630	480	0	0	100
keçilü	980	410	120	0	0	20
balçıçak	80	30	30	0	0	20
karacakaya	1680	1780	1010	480	400	80
yeregözü	4000	2760	1920	0	0	100
kabil	320	180	30	0	0	0
çakmacuk	320	120	60	40	20	0
başayaş	320	150	120	160	80	0
kesenos	2480	720	180	0	0	2660
güdül	2480	1680	1500	0	0	1300
demürcü	240	240	120	120	40	0
Ara top.	13940	8700	5570	800	540	4280
İydelik	560	490	0	0	0	150
dastarlu	3520	1860	160	80	0	50
toplam	18020	11050	5730	880	540	4480

Hububat Üretimi*

	Buğday	Arpa	Burçak	Nohut	Mercimek
nefs	13 md.	10 md., 10 mn.	8 md.	0	0
keçilü	12 md.	7 md.	2 md.	0	0
balçıçak	1 md.	10k.	10 k.	0	0
karacakaya	21 md.	23 md.	17 md.	6 md.	5 md.
yeregömi	50 md.	46 md.	32 md.	0	0
kabil	4 md.	3 md.	10k.	0	0
çakmacuk	4 md.	2 md.	1 md.	10 k.	5 k.
başayaş	4 md.	2 md., 10 k.	2 md.	2 md.	1 md.
kese nos	31 md.	12 md.	3 md.	0	0
güdül	31 md.	28 md.	25 md.	0	0
demürce	3 md.	4 md.	2 md.	2 md.	10 k.
Ara top.	178md	137md30k	92md20k	10md10k	6md15k
İydelik	7 md.	7 md.	0	0	0
dastarlu	44 md.	31 md.	2 md.	1 md.	0
toplam	229md	175md30k	94md20k	11md10k	6md15k

* md: mud, mn: men, k: kile

Vakıf kesimi köylerinden alınan 225 mud veya 4500 kilelik buğday öşrünün defter değeri 18 020 akçadır. Bu durumda ortalama olarak buğdayın muddu 80, kilesi 4 akçadan hesaplanmıştır. Arpanın 175 mud, 30 kilelik öşrü toplamda 3530 kileye tekabül etmektedir. Defter değeri 11050 akça olduğuna göre ortalama olarak muddu 62,6, kilesi 3,1 akçadan hesaplanmıştır. Burçaktan alınan 94 mud 20 kilelik öşür, toplam olarak 95 mud veya 1900 kileye tekabül etmektedir. Defter değeri 5730 akça olduğuna göre muddu 60, kilesi 3 akçadan hesaplanmıştır. 1/8 oranı dikkate alınarak vakıf kesimi köyleri ve Ayaş nefsinde 1832 mud veya 36640 kile buğday; 1412 mud veya 28240 kile arpa; 760 mud veya 15200 kile de burçak üretildiği tahmin edilebilir. Yukarıda değinildiği gibi nohut ve mercimek öşrü 1/10 oranındadır. Vakıf kesimi köyleri ve nefste 11 mud 10 kilelik nohut öşrü yalnız kile cinsinden ifade edilirse 230 kileye tekabül etmektedir. Defter değeri 880 akça olduğuna göre ortalama, muddu 76,5 akça, kilesi 3,8 akçadan hesaplanmıştır.

Mercimeğin 6 mud 15 kilelik öşrü 135 kileye tekabül etmektedir. Defter değeri 540 akçadır. Şu halde ortalama olarak muddu 80, kilesi 4 akçadır. Aynı dönemde tımar kesiminde nohut ve mercimeğin muddu 80, kilesi 4 akça olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan vakıf kesiminde nohut üretimi 2300 kile veya 115 mud, mercimek üretimi de 1350 kile veya 67,5 mud olarak tahmin edilebilir. Pamuğun da önemli ölçüde üretildiği vergi hasılatına bakılarak söylenebilir.

Hayvancılık, Değirmen ve Pazar Vergileri

	asiyab	ağnam	mahi	kovan	pazarbacı
nefs	210	560	0	119	9000
keçilü	0	315	0	47	0
balçıcak	0	213	0	20*	0
karacakaya	0	275	0	15	0
yeregömü	330	573	20	110*	0**
kabil	0	235	0	30	0
çakmacuk	0	200	0	36	0
başayaş	0	312	0	60	0
keseos	170	400	0	0	0
güdül	0	500	0	100	3500
demürcü	0	200	0	26*	0
Ara top.	710	3783	20	561	12500
İydelik	110	220	0	10	0
dastarlu	670	522	0	40	0
toplam	1490	4525	20	611	12500

* işaretler öşr-i küvare olarak kayıtlı

**Hâric ez defter 6000 akçalık Pazar bacı hasıla dâhil olmadığı için tabloya alınmadı

Genel olarak iki koyuna bir akça alındığı, koyunun kuzuyla birlikte sayıldığı bilinmektedir. Vakıf kesiminde 4525 akçalık ağnam vergisi çeşitli cemâatların sürüleri hariç, reâyanın elinde kuzuların dışında 9050 baş koyun bulunduğunu düşündürmektedir. Yine iki kovana bir akça alındığından 1222 kovan bulunduğu tahmin edilebilir. Balıkçılığın yalnız Yeregömü'de yapıldığı görülmektedir. Genel olarak "ağ ve ıgrıb"la tutulan balıktan öşür alındığı bilinmektedir. Bir sıralama yapıldığında şüphesiz küçükbaş hayvancılığın diğerlerinden daha önemli olduğu görülmektedir.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Ayaş merkezinde, Güdül'de ve Yeregömü'de pazar olduğu anlaşılmaktadır. Yeregömü'de 6000 akçalık Pazar bacının hâric ez defter olmasından dolayı 1530'dan sonra kurulduğu düşünülebilir. Güdül, defterde dört köyle birlikte yazılmıştır; 3500 akçalık kıst-ı pazara bad-i hevanın dâhil olduğu belirtildiği gibi ayrıca 89 akçalık bir bad-i heva kaydı bulunmaktadır. Dolayısıyla kıst-ı pazarı müstakil olarak tesbit etmek pek mümkün görülüyor. Yine nefsi Ayaş'ın 9000 akçalık pazar bacı bad-i hevayı kapsadığı gibi ayrıca 317 akçalık bir bad-i heva kaydı bulunmaktadır. Her halükarda Ayaş'ın yoğun bir ticari trafiği olduğu anlaşılmaktadır. Faroqi aynı dönemde Çubuk'ta 3500 akça ve yine Çubuk'a bağlı Şorba'da 4700 akça, Yabanabad'da 3200 akça pazar bacı alındığını bildirmektedir⁹⁵; bu durum Ayaş pazarlarının iş hacmi ve önemini yeterince göstermektedir.

Bağ, Bahçe, Sebze ve Meyveden Alınan Vergiler

	Bağ	Bahçe	Bağ ve Bahçe	Bostan	Piyaz	Armut
nefs	0	0	6500	200	0	0
keçilü	135	0	0	20	0	0
balçıkak	30	0	0	15	100	0
karacakay	2000	0	0	40	0	0
yeregömü	300	0	0	51	0	0
kabil	25	0	0	15	0	0
çakmacuk	139	29	0	49	0	0
başayaş	280	0	0	30	0	0
keseños	0	0	0	155	0	0
güdül	1000	0	0	600	0	0
demürcü	15?	0	0	25	0	0
Ara top.			6500		100	0
İydelik	40	0	0	40	30	0
dastarlu	402+20*	0	0	100	720	73
toplam	4386	29	6500	1340	850	73

* hassa bağ

⁹⁵ Faroqi "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi", *Tarih içinde Ankara*, Ankara 2000, s.79 Tablo 1.

Bağ, bahçe, bostan gelirleri içinde en büyük pay şüphesiz bağcılığa aittir. Bahçe ve bostanlarda neler yetiştiği tam olarak bilinmiyor, yalnız Dastarlu'da armut ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir. Bu tür ürünleri şer'iyeye sicillerindeki narh listelerine bakarak kestirmek mümkündür. Ankara'nın 1 numaralı şer'iyeye sicilinde zikredilen ürünler hıyar, patlıcan, kabak, lahana, kavun, karpuz olarak sayılabilir⁹⁶. Bunlardan başka, Ayaş merkezinde sazlık kaydı görülmektedir. Sancak kanunlarına nazaran bazı yerlerde sazlıklar biçildiğinde her arabaya bir akça alındığı, bazı yerlerde ayrıca hasır oşru alındığı dışında nasıl bir vergiye tabi tutulduğu hakkında fazla bir bilgimiz yok⁹⁷.

Diğer Vergiler ve Köylerin Toplam Hasılları

	has.çift	otlak	çayır	sazlık	has.çayır	toplam
nefs	0	0	0	100	0	29295
keçilü	0	0	0	0	0	2711
balçıkak	400	0	0	0	70	1772
karacakaya	0	0	0	0	0	9237
yeregömü	0	116	0	0	0	18973
kabil	0	0	0	0	0	1045
çakmacuk	0	0	0	0	0	2394
başayaş	0	0	30	0	0	3598
kesenos	0	0	0	0	0	8992
güdül	0	0	0	0	0	17323
demürcü	200	0	0	0	30	2260
Ara top.	600	116	30	100	100	97600
İydelik	0	0	0	0	0	2466
dastarlu	0	0	0	0	0	11516
toplam	600	116	30	100	100	111582

I.Selim kanununa göre bütün yıl işleyen değirmenden 60 akça, altı ay işleyen 30 akça ve diğerlerinden her ay için 5 akça alınacaktır ki bunlar daha ziyade sel sularıyla işleyen değirmenlerdir⁹⁸. Bu durumda Ayaş merkezindeki değirmenlerin altı ay işlediği görülmektedir, köylerde daha uzun sü-

⁹⁶ Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Ankara 1958, s. 13-14.

⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara 1988, s. 15.

⁹⁸ Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kanunnamesi*, Ankara 1995, s. 178.

reler söz konusudur. Haraçlı değirmen tabiri ise iltizâm suretiyle işletildiğini ifâde etmektedir⁹⁹

Değirmenler

	Akça	Bab/ Kıt'a
nefs	30	2 bab
	30	1 bab
	30	1 bab
	30	1 bab
	30	1 bab
	30	1 bab
	30	1 bab
yeregömü	330	6 kıt'a
kesenos	110	3 bab
	60	2 bab, ma'mur etmek üzere
güdül	0	harab
iydelik	110	2 bab
dastarlu	275	1 bab, hassa
	275	5 bab, maa harac
	120	2 bab, cedit
Toplam	1490	

Yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde, şehrin iktisâdî ve demografik durumu şöyle özetlenebilir: 1320 (1904-1905) salnâmesinde şehrin coğrafi konumu batısında Beypazarı ve Mihalıççık, güneyinde Sivrihisar, doğusunda Zîr ve Yabanabad olarak tesbit edildikten sonra şehir merkezinde 819 hane, 1961 erkek ve 1954 kadın; kaza dâhilinde ise 11786 erkek, 11848 kadın nüfusu bulunduğu bildirilmektedir¹⁰⁰, böylece toplam nüfus 23634 olmaktadır. Kazada gayri müslim nüfus bulunmamaktadır. Ayaş'ta 80 bin ekili "mezru" arazi, 70 bin dönüm "gayr-i mezru" arazi; 100 bin dönüm bağ, bahçe, bos-

⁹⁹ Turan, s.103

¹⁰⁰ 1320 Vilayet Salnâmesi, s. 147.

tan, 2500 dönüm çayır ve mera; 44 köyde 4493 hane, 10 han, 15 kahvehane, 45 câmi, 15 mescid, 11 medrese¹⁰¹, 1 telgrafhane, 1 belediye dairesi, 2 derbent, 25 değirmen bulunmaktadır¹⁰². Kazada en azından 1306'ya (1890-1891) kadar 190 dükkân bulunmakla beraber bu rakama köylerin dâhil olup olmadığını ve neler satıldığını bilemiyoruz¹⁰³.

Kazanın vergi hasılatı 402318 kuruş "virgü"¹⁰⁴, 389819 ağnam, 536897 kuruş aşar, 186476 "varıdat-ı müteferrika" olarak bildirilmektedir. Başlıca ürünler buğday, arpa, burçak, pirinç, nohut, mercimek, darı, pamuk, afyon; meyveler üzüm, armut, elma, iğde, erik, zerdali, hünnap, vişne ve kirazdır. Hayvan mevcudu ise 300 at, 700 katur, 2550 merkep, 70 manda, 5800 öküz, 4900 inek, 23636 koyun, 78289 tiftik keçisidir. Bunlardan senede 95000 kıyye tiftik¹⁰⁵, 35000 kıyye yapığı hasil olmakta; kazada yalnız bez ve çorap dokunmaktadır¹⁰⁶. Salnâmede Ankara demiryolunun yapımından sonra kazaları birbirine ve demiryollarına bağlayan şoseler sayesinde tarımın günden güne geliştiği de belirtilmektedir¹⁰⁷.

¹⁰¹ Kamus'ul-A'lâm'da medrese sayısı yedi olarak verilmiştir, Kamus'ul-A'lâm, Cild 1, İstanbul 1306, s.506.

¹⁰² 1320 Vilayet Salnâmesi, s.147-148.

¹⁰³ Kamus'ul-A'lâm, s.506.

¹⁰⁴ Bu şekilde "virgü" olarak belirtilen kalem emlak ve temettuat vergisini ifade etmektedir. Salnâmede bazı kazalarda bu, açıkça yazılırken bazılarında yalnız "virgü" olarak belirtilmiştir. Örnek için bkz. Nallıhan kayıtları 1320 Vilayet Salnamesi, s.157.

¹⁰⁵ Ergenç, XVI. Yüzyıl Ankara'sında tiftikten dokunan soforların yabancılar arasında revaç bulduğunu; başlıca yabancı alıcıların Venedik'li, Leh ve İngiliz tüccarlar olduğunu, hatta Leh'lerin ilk sırayı aldığını, İngilizlerin ise 1604'lerde Ankara'da sof ticaretine başladıklarını, XVI. Yüzyılda büyük faaliyet hacmi olan İngiliz tüccar bulunmadığını bkz. a.g.e., s. 162, 116; Ortaylı ise 1891'den itibaren İngiliz tüccarların yerini Almanların aldığını belirtiyor, bkz. İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinderlandının ve Hinderlanddaki Üretim Eyleminin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara*, Der. Aşın Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.210. Yavuz da 1890'lara kadar bölge ihracaunda tiftiğin ilk sırayı alırken, 1896'da buğday ihracının ön plana geçtiğini belirtmektedir, bkz. Erdal Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ve Kentiçi Sosyal Yapı", *Tarih İçinde Ankara*, Der. Aşın Tükel Yavuz, Ankara 2000, s. 199.

¹⁰⁶ 1320 salnâmesi, s.148; Ortaylı demiryolu yapımından sonra Ankara'nın doğu, güney ve kuzeyindeki bölgelerde koyun üretiminin gerileyip, keçi sayısının arttığını; Ayaş'ta 1888'de 54778 keçiye mukabil 31148 koyun bulunurken, 1904'de koyun sayısının 22088'e gerilerken keçi miktarının 62222'ye yükseldiğini belirtmektedir, Ortaylı, a.g.m., s. 214.

¹⁰⁷ 1320 Vilayet Salnâmesi, s.132. Yavuz, bir yandan demiryolu diğer yandan dünya pazarlarındaki tahıl açığının, buğday fiyatlarında ve dolayısıyla üretimde artışa yol açtığını ancak bu artışın verimlilikten değil, yeni alanların tarıma kazandırılmasından sağlandığını belirtmektedir bkz. Yavuz, a.g.m., s.199-200.

Sonuç olarak, 1571-1572 tarih ve 558 numaralı evkaf defterine göre 16. yüzyılda Ayaş kazasında, 7 mahalleden oluşan kaza merkezi ile 12 köy vakıf niteliğindedir. Kaza merkezi (nefs) ile Balçıcak, Başayaş, Çakmacuk, Demürcü, Güdül, Kabil, Karacakaya, Keçiler, Kesenos ve Yeregözü olmak üzere toplam 10 köy Sultan II. Bayezid'in Amasya'daki imâretine vakfedilmiştir. Defterde Güdül ile birlikte kaydedilen Hacılar, Kamanlar, Körpeviran ve Sapanlu köyleri ayrı ayrı sayılırsa Sultan II. Bayezid evkafına dahil köyler 14'e, toplam vakıf köylerin sayısı ise 16'ya yükselmektedir. Eldelik/İldelik köyü Ankara'daki Karacabey imâretine, Dastarlu ise Bursa'da Umurbey camii mescidine vakfedilmiştir. Bunların dışında çeşitli çiftlik, bağ, değirmen, dükkân gibi gayrimenkuller ile muhtelif meblâğda paranın vakfedildiği görülmektedir. Bu bağlamda Ayaş merkezindeki câmi, Ayaş merkezindeki medrese ve Karacaviran köyündeki câmi için olmak üzere üç para vakfında toplam 80400 akça işletilmektedir. Zikredilen gayrimenkuller ise 21 zâviye ile 5 câmiin imam veya hatiplerinin vazifelerine yöneliktir. Bir vakfın ise mensûh olduğu görülmektedir. Vakıf kesiminin iktisâdî ve demografik durumuna gelince, askerî sınıf mensubu 66 kişi dışında 2783 vakıf reâyası kayıtlıdır. 386 nim, 81 tam, 8 birbuçuk ve iki adet de daha büyük olmak üzere toplam 478 çiftlik tasarruf edilmektedir. Kaza merkezi ve köylerden 111582 akça, mezralardan ise 14590 akça vergi geliri sağlanmaktadır. Kaza merkezi ve köylerden elde edilen vergi gelirlerinin büyük kısmının Ayaş dışına, büyük ölçüde Amasya sonra da Bursa ve Ankara merkezine transfer edildiği görülmektedir. Bu anlamda başka yerlerden Ayaş'a ne kadar gelir transfer edildiğini kestirebilmek için vakıf çalışmalarının artması ve çeşitlenmesini beklemek gerekmektedir.

KAYNAKLAR*:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *TD. 117*, ve *TD. 162*.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Mevkufat Kalemi, Avarız Defteri, Kepeci no. 206*.
 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *TD. 74, TD. 558, TD. 214*.
1167 Tarihli Ayaş Şer'iyye Sicili, Milli Kütüphane, Mikro Film No. 7268.
438 Numaralı muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, (937/1530), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

1320 Ankara Vilâyet Salnâmesi.

ALDAN, Mehmet, *Türlü Yönleriyle Ayaş*, Ankara 1964.

ARIKAN, Muzaffer, *H.867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri Açıklamalarla Me-tin Tesbiti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DTCF, Ankara.

BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri Teşkilat-Tarih*, İstanbul 1976.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C.II (1942), ss.279-362

_____, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tah-rirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I), *İFM*, C.II/1 , ss.21-59.

_____, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tah-rirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (II), *İFM*, C.II/2 , ss.214-247.

_____, Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, *İFM*, C.XXIII / 1-2 (Ekim 1962-Şubat 1963), ss.239-296.

_____, Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muha-sebe Bilançoları, *İFM*, C.XXIII / 1-2 (Ekim 1962-Şubat 1963), ss. 297-

_____, BARKAN, Ömer Lütfi-MERİÇLİ, Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara 1988.

BAYRAM, Sadi-MERT, Yener Lütfü, *İl İl Vakıflar Serisi Ankara*, Ankara 1998.

BELDECİANU, Niocara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985

ÇAĞATAY, Neşet, Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz konusu Para Vakıf-ları ve Bankacılık, *Vakıflar Dergisi Sayı IX'dan Ayrı Basım*, An-kara 1971.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara.

EMECAN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1985.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüz-yılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

- ERGİN, Osman, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul 1939.
- FARUQHI, Suraiya, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, ss.59-88.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Onaltıncı Yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/1 (1967), ss.71-75
- GÜRBÜZ, Adnan, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996.
- KARAMAN, Deniz, "XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası İktisâdî Tahlil Denemesi", *Belleten*, LXVI/246 (2002), ss.421-501.
- KOZAK, İ.Erol, *Bir Sosyal Siyâset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985.
- KÖSE, İbrahim, *Ankara Evkaf Defteri (1571)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 1998.
- Köylerimiz*, Ankara 1982.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)*, *Vakıflar Dergisi*, XII , ss.247-269.
- OLGUN, Halil, *Sincan Kültür Haritası*, Sincan Belediyesi Yayınları, Ankara 2002.
- ONGAN, Halit, *Ankara'nın 1 numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1958.
- ORTAYLI, İlber, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinderlandının ve Hinderlanddaki Üretim Eyleminin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara*, Der. Aysin Tükel Yavuz, Ankara 2000, ss. 207-217.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.
- ÖZDEMİR, Maide Selya, *Ayaş'ta Türk Mimarisinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- ÖZDEMİR, Rıfat, "Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi- Tebliğler*, Ankara 1990.
- PEDERSEN, Johns, "Mescid" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*.
Son Teşkilâtı Mülkiyede Köylerimiz, Ankara 1928.
- TURAN, Ahmet Nezih, *Yabanabad Tarihini Ararken*, Ankara 1999.

- YAVUZ, Erdal, "19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ve Kentiçi Sosyal Yapı", *Tarih İçinde Ankara*, Der. Aysin Tükel Yavuz, Ankara 2000, ss. 195-206.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1982), ss.171-190.
- _____, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, XVIII (1984), ss.5-41.
- _____, "Vakıf" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*.
- _____, "Vakıf İstılahları Lugatçesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII(1983), ss.55-60.
- YİNANÇ, Refet, "Ayaş Tapu Tahrir Defterleri", *Ayaş ve Bünyamin Ayaşı (Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşı Sempozyumu)*, Ankara 1993, ss.61-66.
- YÜCEL, Yaşar-PULAHA, Selami, I. Selim Kanunnamesi (1512-1520), Ankara 1995.

*Yalnız Dipnotlarda Gösterilen Kaynaklar.